

HAYALLER ve HAYATLAR: ALANLARI DIŞINDA ÇALIŞAN SOSYOLOJİ MEZUNLARINDA YABANCILAŞMA VE KARAKTER AŞINMASI

İsmail Burak MALKOÇ¹ ve Bennur ÖZTÜRK YÜCEL²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sosyoloji Bölümü, Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

² Arş. Gör., Sosyoloji Bölümü, Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi: 09.04.2025

Kabul Tarihi: 11.06.2025

Yayın Tarihi: 30.06.2025

Araştırma Makalesi

Öz – Esnek ve güvencesiz emek piyasaları diplomalı işsizliğini yapısal bir sorun haline getirmiş, 2023 yılında Türkiye’de lisans mezunlarının %24’ü istihdam dışında kalmıştır. Günümüzde çalışmanın kazanç, fayda ve tekniğe indirgenişi, işsizlik probleminin yükünün büyük ölçüde tarih, felsefe ve bu çalışmanın konusu olan sosyoloji gibi araçsal olmayan alanların mezunlarınca taşınması anlamına gelmektedir. Sosyoloji mezunları, geçinebilmek adına vasıflarından kopuk iş kollarında çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Toplumsal yapının açtığı yaralara çare olmak veya yapıyı eleştirmek görev ve hayalleriyle hayata atılan sosyoloji mezunları; yapıyı yeniden-üreten iş kollarında çalışırken, vasıflarını emeklerine katamadıkları için yabancılaştırmakta ve piyasada giderek önemsizleşen vasıfları beraberinde aşınan karakterlerinden üzüntü duymaktadırlar. Bu çalışmada; alanları dışında çalışan sosyoloji mezunlarının yabancılaştırma ve karakter aşınması deneyimlerinin aktarılması amaçlanmıştır, sosyoloji mezunlarının yoğun olarak çalıştıkları farklı iş kollarından 20 katılımcı beraberinde betimsel, nitel ve fenomenolojik bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucunda katılımcıların; alan tercihleri, sosyoloji tanımları, hayalleri ve tecrübe ettikleri yabancılaştırma ve karakter aşınması tecrübeleri bağlamlarında temalar ortaya konmuş, aralarındaki örüntüler analiz edilmiştir. Analiz sonucunda yabancılaştırma tecrübe eden katılımcıların çoğunlukla değişim değerindense toplumsal faydaya gönderme yapan hayallerle yola çıktıkları, sosyoloğu çare olan veya eleştiren bir vasıfla tanımladıkları ve fakat bu hayal ve vasıflarını çalışma hayatlarına taşıyamadıkları saptanmıştır. Ayrıca bu katılımcıların yabancılaştırılmış emeklerini, topluma sağladıkları fayda veya yapıyla mücadeleleri beraberinde meşrulaştırma pratikleri dikkat çekicidir. Sosyoloğu resim çeken tarafsız bir araştırmacı olarak tanımlayan katılımcıların yabancılaştırma tecrübesi sergilememeleriye oldukça anlamlıdır.

Anahtar Kelimeler: Yabancılaştırma, Karakter Aşınması, Çalışma Sosyolojisi, Diplomalı İşsizlik, Sosyoloji Mezunları

¹ ibmalkoc@dogus.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author), ORCID: 0000-0001-8550-3085

DREAMS AND REALITIES: ALIENATION AND CORROSION OF CHARACTER AMONG SOCIOLOGY GRADUATES WORKING OUTSIDE THEIR FIELD

¹ Assist. Prof. Dr., Department of Sociology, Faculty of Science and Letters, Doğuş University, İstanbul, Türkiye

² Res. Assist., Department of Sociology, Faculty of Science and Letters, Doğuş University, İstanbul, Türkiye

Abstract – Flexible and insecure labor markets have rendered graduate unemployment a structural issue. In 2023, 24% of bachelor's degree holders in Turkey were unemployed. Today, as labor is increasingly reduced to utility and technique, graduates from non-instrumental fields such as history, philosophy, and sociology—this study's focus—bear the brunt of this problem. Sociology graduates are often compelled to work in sectors unrelated to their qualifications to make a living. Many begin their careers with the aspiration to heal the wounds inflicted by the social structure or to criticize it. Yet they become alienated when they cannot integrate these dreams or their sociological training into their work. Instead, they find themselves contributing to the reproduction of the very structure they hoped to transform. As their skills lose market value, they experience not only professional frustration but also a deeper sense of corrosion of character. This study aims to capture the experiences of alienation and corrosion of character among sociology graduates working outside their field. To this end, a descriptive, qualitative, and phenomenological design was employed, involving 20 participants from occupational sectors commonly entered by sociology graduates. Through semi-structured interviews, themes were identified regarding participants' field of study choices, definitions of sociology, professional dreams, and their experiences of alienation and the corrosion of character. The analysis revealed that participants who experienced alienation had mostly begun their careers with dreams oriented toward social benefit rather than exchange value. They tended to define the sociologist as someone who heals or critiques, yet were unable to carry these dreams and qualifications into their working lives. Notably, these participants often sought to legitimize their alienated labor by emphasizing either the social benefit it provided or their ongoing struggle with the system. In contrast, those who described the sociologist as a neutral photographer did not report experiencing alienation.

Keywords: Alienation, Corrosion of Character, Sociology of Work, Graduate Unemployment, Sociology Graduates

Article Info

Received: 09.04.2025

Accepted: 11.06.2025

Published: 30.06.2025

Research Article

Hayaller ve Hayatlar: Alanları Dışında Çalışan Sosyoloji Mezunlarında

Yabancılaşma ve Karakter Aşınması

“Gerçek hayat, seni rehin alacak,
Kendinden uzaklaştıracak.”

Derin Esmer – Gerçek Hayat

Giriş

Türkiye’de işsizlik problemi giderek yapılaşmaktadır² ve üniversiteli veya diplomalı işsizliği sorunu bu problemten ayrı düşünülemez. Neoliberalizm beraberinde Türkiye’de de çalışma biçimleri giderek esnekleşmiş, güvencesizleşmiş, yani “prekaryalaşmış”tır (Standing, 2015). Sabit mesaili, uzun dönemli, mekâna bağımlı ve açıkça tanımlı çalışma biçimlerinin yerini, kısa dönemli, mekândan bağımsız, görev tanımı belirsiz ve birbirleriyle özdeş işler almaktadır. Emek piyasalarındaki esneklik vasıfları da esnekleştirmekte; hayatlarının geri kalanında aynı kurumda çalışacakları, hatta aynı işi bile yapacakları belirsiz kimseler için üniversitede yılların *harcanması* da giderek gereksizleşmektedir. Diplomanın işaret ettiği vasıf ve güvence silikleşmekte, diploma devalüasyona uğramaktadır (Collins, 2019; N. Erdoğan, 2017, s. 77). Diplomanın yerini kısa dönemli kurs sertifikaları almış, öyle ki, diploma, bu sertifikalardan yalnızca biri veya basit bir işe girebilir belgesi işlevi görmeye başlamıştır. “Yaşam boyu eğitim” neoliberalizmin mottosu haline gelmiş (Bora ve Erdoğan, 2017, s. 19; Güllüpınar ve Gökalep, 2014), sürekli kendini geliştirme sorumluluğu da bireylerin omuzlarına yüklenmiştir. CV/Özgeçmiş kabarık görünmelidir (Standing, 2015, s. 38); yabancı dil veya mülakat teknikleri öğrenmemiş bir yeni mezun “boşuna okumuş”tur ve kendini geliştirmedikten “iş beğenmemek” lüksü yoktur. Bu “ne iş olsa yaparım” piyasasında uzmanlık, vasıf sahibi diplomalıları ikame edilebilir kılınarak yedek işgücü ordusunun (Marx, 2021, s. 610) parçası haline getirilmekte, alanlarından farklı, vasıflarıyla ilişkisiz veya vasıf/uzmanlık gerektirmeyen güvencesiz işlerde çalışmaya mecbur kalmaktadırlar (E.K. Erdoğan, 2021, s. 62). Bu çalışmanın temel problemi; diplomalı işsizliği değil ve fakat diplomalı işsizliğini doğuran yapısal ekonomik koşulların, vasıf ve uzmanlıklarıyla ilişkisiz işlerde³ çalışmaya muhtaç ettiği üniversite mezunlarının sıkıntılarıdır.

Türkiye toplumu; iş olanağı olan, açıkta bırakmayan üniversite bölümü ve geçerli, sağlam meslek (s. 49) kategorilerine oldukça aşınadır. “Sağlam” diploma sahiplerinin, çoğunlukla tıp, mühendislik, hukuk mezunlarının, iş bulma şansları günümüz piyasasında dahi yüksektir, arkalarındansa tıpkı onlar gibi teknik - bu çalışmada araçsal olarak anılacak- diğer iş kolları gelecektir, ki bunların piyasa gözünde de daha kârlı konumlara sahip oldukları kuşkusuzdur. Ancak araçsal olmayan alanların mezunları; tarihçiler, felsefeciler, belki temel bilimciler ve elbette bu çalışmanın konusu sosyologlar, neoliberal emek piyasalarının iş bulma yarışında bir kulvara dahi sahip olamamaktadırlar. Diplomaları para etmeyen sosyoloji mezunları, kulvar dışında koşmaya mecbur kalmakta, geçinebilmek için herhangi bir işe girmektedirler. Elbette bu sorun bugün tüm diplomalıların -tıp, hukuk, mühendislik mezunlarının dahi- karşısındadır, ancak 2023’te sağlık, mühendislik, bilişim gibi araçsal alanlardan mezunların 10 ay içinde iş bulabilmeleri, genel iş bulma süresininse 15 ay olarak ölçülmesi (TÜİK, 2023b), diplomalı işsiz probleminin yükünün çoğunlukla sosyal bilim mezunlarınca taşındığını ortaya koymaktadır.⁴ İnsanın ilgi duyduğu, hayalini kurduğu, toplumu

² TÜİK’e (2021, 2022, 2023a, 2024, 2025) göre 5 yıl içinde; işsizlik %12, 10, 9, 8, 8; genç işsizliği %22, 19, 17, 16, 15 ve atıl işgücü %24, 21, 23, 27, 28 oranlarıyla değişmiştir. İşsizlik oranı azalıyor görünse de çalışabilecek olup iş aramayan/aramaktan vazgeçmiş kimseleri de içeren atıl işgücü oranı giderek artmaktadır.

³ İŞKUR (2025) verilerine göre güvenlik görevlisi, reyon görevlisi, garson, çağrı merkezi operatörü Türkiye’de en çok aranan/istihdam edilen iş kolları arasındadır.

⁴ Sağlık-refah mezunları 9, mühendislik, inşaat, eğitim mezunları 12, hatta tıp mezunları 4 ayda ilk işlerini bulabilmektedirler. Bir diğer veri, kazancın en yüksek olduğu 10 bölümün 7’sinin mühendislik oluşudur. Bu veriler üniversite bölümleri ve piyasa talepleri arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır (TÜİK, 2023b).

zenginleştirebileceği bir alanda eğitim görmesi ve alanında emeğine anlam vererek çalışabilmesi fikri, bugün gerçek hayatın elbet yıkacağı çocukça bir hayal olarak anlaşılmaktadır. Üniversitenin iş bulmaya ve çalışmanın geçinmeye indirgendiği günümüz piyasasında merkezi birer önem kazanan “insan neden sosyoloji -veya diğer araçsal olmayan alanları- okur?” ve “insan neden -kendi alanında- çalışır?” soru ve sorunları bu çalışmanın temel kuramsal tartışmasını oluşturacaklardır.

Emeğin, geçinmenin ötesine geçen ve insanın kendisinden bir parça katarak ürettiği bir etkinlik olarak anlaşılması Marksist paradigmayı hatırlatır. Yapısal ekonomik koşulların, insanı yaratıcı emeğinden koparttığı, yalnızca ihtiyaçlarını karşılamaya indirgediği ve anlamdan yoksun bir varlık olarak yeniden kurguladığı eleştirisi, Marx’ın (2005) ve bu çalışmanın merkezi kavramlarından yabancılaşmaya gönderme yapmaktadır. Sennett (2017) ise “karakter aşınması” kavramıyla; çalışmadaki anlam yitimi beraberinde, insanın kendisini tanımlayışında merkezi kategoriler olagelmış mesleklerin ve neticede karakterlerin dahi aşınacağını vurgulamaktadır. Neoliberal piyasada tutunabilmenin yolu, her şey olabilmekten; dolayısıyla hiçbir şey olamamaktan, bir ilgiye, vafsa kendini adamamaktan, anlam yüklememekten, karakteri reddetmekten geçmektedir.

Sosyoloji mezunları, yabancılaşma ve karakter aşınması bağlamlarında özellikle önemli bir konumdadırlar. Araçsal üniversite bölümleri ve meslekler birbirleriyle kolayca eşleşebilirler; sözgelimi doktor/avukat/mühendis meslekleri yerine “tıp/hukuk/mühendislik mezunu” ifadelerinin kullanılması anlamsızdır. Ancak tarih, felsefe veya sosyoloji gibi alanlar çoğunlukla akademisyenlik mesleği beraberinde anılırlar. Bu araçsal olmayan alanların mezunlarının çok azının akademisyen olabildiği düşünülürse, felsefe, sosyoloji, tarih mezunu, öğretmen, kasiyer veya garsonlardan⁵ bahsetmemiz gerekecektir. Diğer problem sosyolojinin tanımından kaynaklanır: Çok paradigmatlı/bakış açılı bir alan olan sosyoloji; 19. Yüzyılın karmaşalarından doğmuş, doğumundan bu yana toplumsal problemleri konu etmiş, ancak problemlere önerdiği çözümler bağlamında içinde ayrışa gelmiştir (Ünsaldı ve Geçgin, 2017). Birey üzerine etkiyen kültürel, ekonomik veya politik yapıyı betimlemek, korumak ve eleştirmek olarak sınıflandırılabilir bu sırasıyla “antropolojik”, “uyumcu” veya “eleştirel” paradigmlar (Giddens ve Sutton, 2019) sosyoloji içerisinde hâlâ güçlü cephelerdir. Sosyoloji mezunu, yapının birey üzerindeki -olumsuz- etkilerinin farkındadır ve bu etkilerin sırasıyla resmini çekmek, açtığı yaralara çare olmak veya onları eleştirmek vasıf, görev ve hayalleriyle gerçek hayata adım atar. Bu hayat, neoliberal piyasa ve sosyoloji mezunlarının sıklıkla istihdam edildikleri iş kolları düşünülürse; eleştirilmesi gereken veya sarılması amaçlanmış yaraları -yeniden- üreten yapının bizzat kendisidir. Sosyoloji mezunlarına has yabancılaşma problemi tam da buradan kaynaklanır.

Bu çerçevede bu çalışmada, alanları dışında çalışan sosyoloji mezunlarının; vasıflarını gerçekleştiremediklerinden dolayı hissettikleri yabancılaşmanın ve neoliberal piyasada vasıflarının önemsizleşmesi beraberinde aşınan karakterlerinden duydukları mutsuzluğun, onların anlam dünyaları ve ifadeleri beraberinde aktarılması amaçlanmıştır. Betimsel karakterdeki bu araştırmada -Türkçe literatürdeki eksiklik⁶ de düşünülerek- nitel bir yöntem, fenomenolojik bir desen ve *eleştirel* bir perspektif

⁵ TÜİK’in (2023b) “eğitim ve öğretim alanına uyumlu bir meslekte çalışma” istatistiklerinde sağlık ve refah %79.3, iş, yönetim ve hukuk %79.3 ve mühendislik, imalat ve inşaat %63.9’la başı çekmektedirler. Sosyal bilim ve gazetecilik alanları mezunlarıysa yalnızca %20’lik bir oranla *alanlarına uygun* birer işe girebilmişlerdir.

⁶ DergiPark’ta gerçekleştirdiğimiz bir taramada; başlık, anahtar kelime ve özetlerinde “mezun” ifadesi geçen 1837 çalışmaya rastlanmış, ancak bunların hiçbirinin başlık, anahtar kelime ve özetlerinde “sosyoloji” ifadesi geçmediği görülmüştür. Aynı tarama “mühendislik” ifadesiyle gerçekleştirildiğinde 63, “işletme” ifadesiyle gerçekleştirildiğinde 56, “felsefe” ifadesiyle gerçekleştirildiğinde 40 çalışmayla karşılaşmıştır. Dahası; anahtar kelimeleri arasında “diplomalı işsizlik”, “genç işsizlik”, “işsiz”, “üniversite mezunu” veya “mezun” ifadeleri geçen 86 araştırmaya rastlanmış, bunların da hiçbirinin başlık, anahtar kelime ve özetlerinde “sosyoloji” ifadesi geçmediği görülmüştür. Doğrudan sosyoloji mezunlarını konu alan bulabildiğimiz tek çalışma bir yüksek lisans tezi olmuştur (Kartal, 2024). Ayrıca, “yabancılaşma” kavramına dair gerçekleştirdiğimiz bir derleme çalışmada (Malkoç, Murteza ve Öztürk, 2025), geçtiğimiz 10 yılda kavramı referans almış çalışmaların, yalnız %30’unun çalışanlar üzerinde saha araştırmaları gerçekleştirdikleri saptanmış ve çoğunun işletme ve yönetim bilimleri alanlarınca gerçekleştirilmiş nicel

benimsenmiştir. Araştırma evreni alanları dışında çalışan sosyoloji mezunlarıdır; ancak daha vurgulu bir karşılaştırma gerçekleştirebilmek adına sosyoloji mezunlarının yaygın olarak istihdam edildikleri -alanları olarak gördükleri/görmedikleri- birçok iş kollundan katılımcılara ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler; (1) Bölüm tercihleri -"isteyerek", "rastgele"-, (2) Sosyoloji tanımları -"resim çeken", "çare olan", "eleştiren"-, (3) Hayaller -"değişim değeri", "toplumsal fayda"-, (4) Yabancılaşma -"çarkın içinde", "geçinemiyorum", "ölçmenin iktidarı"-, (5) Karakter Aşınması ve (6) Meşrulaştırma -"toplumsal fayda", "mücadele", "kendim olmak"- ana ve alt temaları beraberinde analiz edilmiş, sunulmuş ve temalar arasındaki örüntüler saptanmıştır.

İnsan Neden Okur?: Araçsal Akıl ve Ticarileşen Üniversite

Bugün insanın neden üniversite okuduğu sorusu çoğunlukla "iş bulmak" ifadesiyle yanıtlanmakta ve üniversite yalnızca meslek edindiren bir kurum olarak anlaşılmaktadır (Alemdaroğlu, 2015). Bu kabul, üniversitenin yalnızca "ekonomik ihtiyaçlara uygun insan gücü yetiştiren" bir kurum (E.K. Erdoğan, 2021, s. 31, 60) biçiminde tanımlanması demek olacaktır, ki bu tanım -ekonomik ihtiyaçların aslında piyasanın ihtiyaçları olduğu eleştirisi beraberinde- üniversitenin zamanla ve yalnızca piyasaca talep edilen "geçerli", "işe yarayan" (N. Erdoğan, 2017, s. 91) mesleklerin eğitimini veren bir *kursa* dönüşmesi anlamına gelecektir (Yıldırım, 2000, s. 5). Üniversitenin araçsallığa indirgenmesi, piyasaca değerli görülme- felsefe, tarih, sosyoloji gibi- alanların üniversitelerden silinebilecekleri endişesini doğurur. Dolayısıyla, hızlıca meslek edinme, kısa yoldan para kazanma yöntemi olarak anlaşılan "girişimci" üniversitede (E.K. Erdoğan, 2021, s. 45) sözgelimi sosyoloji okumak; bugün anlamsız, hatta *delilik* veya bir hobi olarak görülebilmektedir.

Burada fayda sorunsallaştırıldığı ölçüde; modernliğin temellerindeki, insanı en fazla haz/çıkar arayışındaki rasyonel bir birey olarak tanımlayan yararcı etik (Bentham, 2021; Mill, 2021) ve onun yansıması araçsal akıl hakkındaki eleştirilerden bahsedilmelidir. Weber'in (2020, ss. 62-63) tanımıyla "araçsal akılcı eylem", rasyonelleşmiş modern endüstri toplumlarında egemen olmuş, bireylerin en fazla yararları/kârları adına en rasyonel yolu seçmelerini tanımlayan eylem biçimidir. Doğal ve sorgulanamaz görülebilecek araçsal eylem, yaşamın tüm alanlarına genişletildiğinde tartışmalı bir hal alır. Bireylerin en yüksek çıkarlarının peşinden koşmak *zorunda* hissetmeleri veya bunun tek doğru olarak kabul görmesi, neticede tüm anlamı silebilecek, anlam dünyalarına gönderme yapan inanç, aşk, sanat gibi alanları birer araca indirgeyebilecek ve herkesi en akılcı seçimlerin "demir kafes"ine hapsedebilecektir (2013, s. 230). Araçsallık eleştirisi üniversite beraberinde okunduğunda, bir kişinin geçinebileceği veya en fazla ekonomik kazancı elde edebileceği bir mesleğin eğitimini almayı seçmesinin neden en rasyonel yol olarak görüldüğü anlaşılabilecek veya az kazanacağı, belki geçinemeyeceği bir alanda eğitim alması fikrinin, kişi o alanda anlam bulsa dahi, nasıl akıl dışı bir alana sürüklendiği görülebilecektir.

Üniversitenin hep faydayı öncelemiş bir kurum olmadığını vurgulamak önemlidir. Günümüz üniversitesini kavrayabilmek için modernliğin Aydınlanma ile kurumsallaştığı 18. ve 19. Yüzyıllara odaklanmak yeterlidir. Aydınlanma başlangıçta; insanın düşünmeyi öğrenerek "ergin olmama" durumunu aşabileceği (Kant, 2013; 2022), potansiyelini ortaya çıkarabileceği (Rousseau, 2019), çıkar değil bilmek/keşfetmek için çalışacağı (Humboldt, akt. Şekertekin, 2023) bir üniversite anlayışı kurgulamıştır. Piyasanın ihtiyaçları değil, merak ve ilgileri çerçevesinde dönem üniversitelerinde bilim için bilim üreten bilim insanlarının, araçsallıktan uzak, yabancılaşmamış birer zanaatkâr (Sennett, 2019) oldukları iddia edilebilir. Ancak üniversitelerin yaygınlaşmasıyla birlikte artan kaynak ihtiyacı, bilmek için bilim ütopyasını, kaynağı sağlayan için bilim biçiminde dönüştürecektir. Dönemde kaynağı sağlayan kamudur, yani halk veya devlet (Delanty, 2019). "İkinci Kuşak Üniversite" veya "Humboldt Üniversitesi", kamu yararını önceleyen, devletçe fonlanan, ücretsiz bir üniversite modelini tanımlar (Günay, 2004). Halkın sağladığı kaynakla -

araştırmalar oldukları, eleştirel değil *yönetmelik* pozisyonlar aldıkları ortaya çıkmıştır. Türkçe literatürde yabancılaşma kavramını referans ve çalışma yaşamını konu alan, eleştirel ve nitel saha araştırmalarına ihtiyaç olduğu açıktır.

vergilerle- halk yararı için bilgi üretme düşüncesi ilk bakışta makuldür, ancak kamu yararını öncelemek aynı zamanda halkın -veya devletin- işine yaramayan bilgi üretiminin üniversitede yeri olmadığını, sözgelimi Neptün gezegenini veya Nietzsche felsefesini incelemenin de anlamsız olduğunu söylemektir. Derrida (2002) veya Habermas (2019) gibi düşünürlerin araşsal/teknik anlayışın üniversiteye veya özel olarak felsefe, tarih, sosyoloji gibi alanlara verebileceği zarara dair tespitleri bu çerçevede okunmalıdır (Kurtar, 2016, s. 61, 67).

Temelde devletlerin piyasaya müdahale etmemesi gerektiğini savunan neoliberal düşünce 1980’lerde dünya ekonomisinin egemen biçimi halini almıştır ve tüm insan etkinliklerini serbest piyasa alanına taşımayı amaçlayan, rekabeti temel kural olarak tanımlayan ve her bir kurum ve bireyi kârını sürekli hesaplayan “girişimciler” olarak yeniden kurgulayan bir piyasa ve yaşam biçimidir (Dardot ve Laval, 2018; Harvey, 2023). Neoliberalizmin “Üçüncü Kuşak” (Günay, 2004) veya “Girişimci” (Sungur, 2015) üniversitesi; kendi masrafını çıkarması gereken, dolayısıyla bilimsel üretimini ve eğitim-öğretim etkinliklerini piyasa taleplerine göre belirleyen bir model benimsemektedir (Alemdaroğlu, 2015; İnal, 2015, s. 251). Böyle bir üniversite öğrencilerin gözünde; en kısa zamanda kâr getirmesi umulan geçerli yetkinlikleri kazandıracak bir tüketim malına, bir ekonomik -kendine- yatırım aracına dönüşmüştür (Readings, 2020, ss. 34-39). 19. Yüzyılın sonlarında Nietzsche’nin (2012, s. 27) getirdiği, kolay para kazanmak öğrenimin, geçerli insan yetiştirmekse üniversitenin amacı oldu eleştirisi hâlâ oldukça günceldir. Neticede “bir şirket olarak yeniden kavramsallaştırılan” (Readings, 2020, s. 24) üniversite, yalnızca bir “insan kaynakları gelişimi” alanı, iş yaratan, iş eğitimi veren bir kurum olarak anlaşılır (s. 34). Bu çalışmada, katılımcıların alan tercihleri -rastgele ve isteyerek- ile hayalleri -değişim değeri ve toplumsal fayda bağlamında kurgulanan temalar üniversitenin katılımcılarınca nasıl bir kurum olarak görüldüğüyle ilişkilidir: İlk grup basitçe iş bulma ve ekonomik kazanç motivasyonlarına gönderme yaparken, ikinci grup bilgi için bilim ve kamu yararı amaçlarını vurgulayacaktır.

İnsan Neden Çalışır?: Yabancılaşma, Prekaryalaşma ve Karakter Aşınması

“İnsan neden üniversite okur” sorusunun “işe girmek” yanıtıyla karşılandığı düşünülürse, bu noktada iş nedir sorusunu sormak gereklidir. “İnsan neden çalışır” sorusununsa bugünkü yaygın cevabı “geçinmek” -veya çalışmanın piyasayla eşitlendiği modern endüstriyel toplumlarda “para kazanmak” olacaktır. Neticede bugün geçim; kişinin kendisine ürettikleriyle değil, piyasa için ürettiklerini/emeğini satmasıyla mümkündür. İnsanın ihtiyaçlarını karşılamak için çalışan bir canlı olduğu fikri bugün tarihsiz ve evrensel bir gerçekmişçesine kabul görmektedir, ancak bu genelleme pekâlâ avlanması gereken bir aslan veya yuva yapması gereken bir kuş için de geçerlidir, dolayısıyla insan çalışmasını farklı kılanın ne olduğu sorusu çok daha karmaşık bir tartışmayı gerektirir. Marksist (2005) bağlamda insan, çalışan, emek veren bir canlı olarak tanımlanabilmektedir. Marx’a göre de insan çalışması bir “doğal gereksinimlerden kurtulma”⁷ etkinliğidir (s. 58), ancak aynı zamanda çalışma -ve sonucunda üretilen ürün- “insanın kendisini nesneleştirdiği” (s. 57), kendisinden -tininden, ruhundan, zihninden- bir parça kattığı bir alan olarak kavramsallaştırılır (Ollman, 2023, s. 155; Rockmore, 2014, s. 110). Bu bağlamda insan: (1) doğal gereksinimlerinden özgür kalabilmek için (Gorz, 2019, s. 29, Rockmore, 2014, s. 255) (2) emeği üzerine yaratıcı biçimde düşünen, doğayla sırf bedeniyle değil aklıyla da etkileşime geçen (Ollman, 2023, s. 165), bu süreçte (3) insanlığı zenginleştiren, tarihi üreten “türsel” bir canlıdır (Marx, 2005, s. 58). Yani, eğer insan yaratıcılığını -tinini, zihnini, ruhunu- üretime katan kendinin bilincinde ve özgür bir canlı olmasaydı, tarih veya toplumdan bahsedilemezdi. Problem de buradadır; geçmişte çalışma ve ürününe egemen olan insan, endüstrileşme beraberinde üretim süreci ve ürünlerin egemenliği altına girmiş, “özünü yadsımış”, yabancılaşmıştır (ss. 56-57).

⁷ “Doğal gereksinim” Marksist bağlamda, insanın canlılığını devam ettirmek için ihtiyaç duyduğu, yeme, barınma gibi etkinliklere işaret etmektedir (Ollman, 2023, s. 133). Karşındaysa; insanı diğer canlılardan ayıran, entelektüel çabayla ve doğal gereksinimleri aşmakla ilişkili “türsel gereksinim” durur (s. 135-157).

İşçi, sahibi olamayacağı bir ürünü -hatta ürünün bütünlüğünü açık etmeyen parçalarından birini-, sahibi olmadığı üretim araçlarıyla üretmekte, ürünün kim tarafından nasıl kullanılacağını, ne olduğunu dahi bilememektedir (s. 143).⁸ İkincisi, işçi emeğini satar ve karşılığında sadece ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek -emeğini yeniden üretecek (Marx ve Engels, 2008, s. 57), yani ertesi gün çalışmaya hazır olmasını sağlayacak- miktarda ücrete hak kazanır. Eğer insan yalnızca doğal gereksinimleri için çalışmıyorsa; bu zorlama çalışma insanı özgür etkinliklerden alıkoyacak, insanlığından uzaklaştıracaktır (Marx, 2005, s. 147). Endüstriyel kapitalizmde çalışma zorlamadır; rahatsızlık veren, zorunda kalmadıkça kimsenin istemediği (Ollman, 2023, s. 225), herkesin “vebadan kaçır gibi” kaçtığı bir etkinliktir (Giddens, 2014). Bu durumda “üretile nesne üreticiden yabancı bir erk” haline gelir, zor yoluyla üretilmiştir ve onu üretene dair hiçbir şey içermez. Bu üretmek için üretmek mantığında işçi -ve insanlık- nesneye kölelik etmeye başlar (Marx, 2005, s. 140). Yani yabancılaşma; endüstri toplumunun çalışma düzeninde, türünün temel tanımlayıcısı olan ürettiği üzerine yaratıcı düşünme etkinliğinden uzaklaştırılmış, yalnız doğal gereksinimlerini karşılamaya indirgendiği için tarih yapma yetisini yitirmiş bir insanı vurgular.

Bu noktada yabancılaşma kavramının temel bağlamları açığa çıkar: (1) İşçi önce ürününe yabancılaşır (Giddens, 2014, s. 42), ne ürettiğini bilemediği ölçüde ürünü üzerine yaratıcı düşünmekten kopartılır. (2) İşçi işine yabancılaşır (s. 43), üretimine dair kararlardan da kopartılır. Hatta işçinin üretime dair ilgi ve vasıftan kopartılmasının kârlı olduğu görülmüş, herkesin yapabileceği işlerin basit uygulayıcılarına indirgenen işçiler “ikame edilebilir” kılınmış ve emek ucuzlatılmıştır (Braverman, 2008, s. 126; Marx, 2021, s. 457). Kendilerine atfettikleri vasıf, görev ve hayallerle gerçek hayata adım atan sosyoloji mezunlarının çalışırken vasıflarını gerçekleştirememesi, yani üretimleri üzerine vasıfları çerçevesinde yaratıcı biçimde düşünememe problemi bu iki bağlamı vurgulayan “çarkın içinde” temasıyla değerlendirilmiştir. (3) Bir diğer bağlam doğrudan ekonomiktir; emek yalnız doğal gereksinimleri karşılamak olarak güdülendiğinde, insan türsel varlığına yabancılaşır (Giddens, 2014, s. 45). Bu bağlam da sahada karşılık bulmuş, “geçinemiyorum” temasıyla değerlendirilmiştir.

Tüm iş süreçlerinin işverence en fazla işlevsellik adına rasyonel planlanması, çalışanı üretime katkı yapmaktan, sorumluluk almaktan, yani emeği üzerine yaratıcı biçimde düşünmekten uzaklaştırmıştır. Kendisinin olmayan hedefleri kovalayan çalışan, ekonomik kazancını veya performans göstergelerini yükseltmeyi yegâne hedef olarak görecektir, iş birliğinden ve iletişim kurmaktan dahi kaçınacaktır (Gorz, 2019, s. 51-53). (4) Dördüncü bağlam işçinin topluma yabancılaşmasıdır; üretimindeki öznel doyumlardan kopartılan işçinin tek doyumunu kazandığı paradır. Emeği metaya indirgenen insan, başta kendisini ve sonuçta diğer insanları nesne olarak görmeye ve değişim/piyasa değeriyle ölçmeye başlar (Giddens, 2014, s. 44). Yani, endüstri kapitalizmi beraberinde insanın her seçim ve ilişkisi çıkar amaçlı ve rasyonel -araçsal- hale gelmiştir. Bu durumda çalışan, en verimli biçimde işlemesi için planlanmış bir iş makinesinin/örgütünün düşünmeyen, anlam aramayan basit bir çarkı haline gelecektir (Marx ve Engels, 2008, s. 57). Bu aynı zamanda çalışanın programlanabilir ve denetlenebilir, yani ölçülebilir bir birim olarak yeniden kurgulanışdır,⁹ ki bu araştırmanın yabancılaşma bağlamındaki üçüncü teması “ölçmenin iktidarı” olarak belirlenmiştir.

Yabancılaşma probleminin; işçi sayılarının azaldığı, sanayisizleşmenin hızlandığı, hizmet sektörünün tırmadığı ve emeğin esneklediği neoliberal kapitalizmin endüstri-sonrası toplumunda da var

⁸Marx (2021, ss. 50-51) “kullanım değeri” ve “değişim değeri” ikiliğiyle; kapitalizm beraberinde ürünlerin amaç ve niteliklerden kaynaklanan değerlerinin silindiği ve piyasadaki nicel değerlerinin yegâne değer olarak anlaşıldığını anlatmaktadır. Marx, kullanım değerinin ürünü üretenin amacı, faydası veya hayalleriyle ilişkili olduğunu ayrıca vurgular. Yani kullanım değerinin silinmesi, aynı zamanda üretenin amaç veya hayallerinin de silinmesi demektir.

⁹ Bu anlayış doruk noktasına Taylorizm beraberinde ulaşmıştır. Taylorist Bilimsel Yönetim doktrini, yüksek verim ve kâr adına, bilimsel yöntemin çalışma süreçlerine uygulanmasını ifade etmekte, yani çalışanların her adımlarının yönetimce bilimsel ve rasyonel biçimde belirlenmesi ve denetlenmesi gerektiğini öğütlemektedir (Braverman, 2008, s. 106, 117). Ölçmenin iktidarı eleştirisinin neoliberal yansımalarına dair Foucault’nun (2013) “neoliberal yönetimsellik” ve Gaulejac’ın (2013) “yönetimsel iktidar” tartışmaları incelenebilir.

olup olmadığı tartışmalıdır. Taylorizm'in işleri ölçme ve planlama anlayışı, geçmişte çok geniş olmayan bir sektöre, kol emeğini ölçen, denetleyen ve yöneten kafa emeğine ihtiyacı artırmış, "beyaz yaka" veya ofis işçiliği olarak anılan "büro emeği" (Braverman, 2008, s. 132), hizmet sektörü kategorisiyle endüstri-sonrası ekonomilerinin istihdam pastasının büyük dilimine yerleşmiştir. Endüstri-sonrası ekonomisinin alametifarikası ofis çalışanları, yeni yabancılaşma süreçlerinin de öznelidir. Büro emeği, mühendisi, avukatı, yöneticiyi işaret ettiği ölçüde, "mavi yaka"dan uzaklaşmış (s. 127) eğitilmiş, yüksek kazançlı, statü sahibi bir "orta sınıf"ı anımsatmaktadır. 1960'lara, üretim, tüketim, sosyal hakların yaygın olduğu sosyal refah devletine gönderme yapan beyaz yaka; zihnini kullandığı için bedenini kullanan işçiden üstün görülen çalışanları vurgulamakta ve işçiliğin, sınıfsal eşitsizliklerin ve yabancılaşmanın ortadan kalkacağı bir ütopya düşünüyüşünde taşımaktadır (Drucker, 1969; Toffler, 1989). Ancak endüstri-sonrası kapitalizmi veya eleştirel bağlamlarda neoliberalizm beraberinde, bugün büroonun fabrika üzerindeki hiyerarşisinin silikleştiği, yönetici bir azınlık hariç, ofis çalışanlarının da vasıf gerektirmeyen işlere sürüklendikleri, çalışma süreçleri planlanan ve denetlenen çalışanlara dönüşerek işçileştikleri açıktır (Braverman, 2008, s. 140). Fordizmin ve Taylorizm'in ölçme-denetleme mantığı, günümüz postfordist "McDonalddlaşmış" (Ritzer, 2020) piyasasında da devam etmekte, ancak niyetleri esneklik ve özgürlük iddialarıyla maskelenmektedir. Neoliberalizmin esnek çalışma biçimi, herhangi bir işi, yer, zaman ve plandan bağımsız yapabilen "özgür ruhlu" insanın çalışması olarak sunulmaktadır (Standing, 2015), ancak yeni eşitsizlik, yabancılaşmalar tütettiği gözden kaçmaktadır.

Standing tarafından güvencesizlik ve esneklik temelinde tanımlanan ve endüstri-sonrası toplumun yeni sınıfsal konumu olarak tartışılan "prekarya", bu yeni yabancılaşmaları vurgulamaktadır. Sosyoloji mezunlarının çoğunun ofis işçisi olarak çalıştığı, dolayısıyla tüm bu -yeni veya süregiden-yabancılaşmalara maruz kaldıklarının vurgulanması önemlidir. Standing günümüzün istediği işi yapabilen insanını vasıfta esneklik beraberinde anlayacaktır (s. 19); esnek vasıf, sürekli yeni vasıflar kazanma isteğine değil zorunluluğuna işaret eder. Esnek çalışma, istediği her şey olabilen değil, ömrü boyunca istemediği birçok şey olmak *zorunda kalan* bir insan tütetmiştir. Birbirlerinden farklı havalı unvanlar, aslında birbirleriyle özdeş, istikrardan, güvenceden, görev tanımından yoksun işlere gönderme yapmaktadır. Sürekli yeni vasıflar edinme zorunluluğu; diplomayı devalüasyona uğrattığı gibi "unvan enflasyonu" da doğurmaktadır (s. 38). Neoliberal piyasada vasıf; bir işi en iyi biçimiyle yapabilmek değil, teknik değişimleri, yeni çalışma biçimlerini en hızlı biçimde öğrenebilmek, uyum sağlayabilmek olarak anlaşılır (Gorz, 2019, s. 87). Meslek erbabına ihtiyaç duyulmadığı ölçüde, mesleklere de ihtiyaç kalmamıştır; uzmanlık ve hafızadan yoksun işlerde, sürekli kurum/iş değiştiren prekaryat, mesleki bir kimlik de inşa edemeyecektir (Standing, 2015, s. 39).

Sabit bir vasfa/mesleğe işaret etmeyen, birbirleriyle özdeş, amaç ve anlam sağlamayan, "bugün var yarın yok" (s. 29) işlerde çalışma zorunluluğu, yine yabancılaşmayı hatırlatır. "Karakter aşınması" kavramıyla Sennett (2017a) geçmişin sürprizsiz, rutin, görev tanımı belirli mesleklerini, şimdinin esnek çalışma biçimiyle kıyaslamakta ve esnekliğin sürekli iş ve hatta ikamet değiştirmek anlamına geldiğini vurgulayarak emeğin kontrolünü yitirmenin yaşamın kontrolünü de yitirmek olduğunu söylemektedir (ss. 9-13). Sabit işyeri ve vasfın yokluğunda; kimliğin önemli çerçeveleri olan yakın ilişkilerin, aile ve arkadaşlık bağlarının aşınacağını vurgulayan Sennett, böylece kimlik anlatılarının, yani karakterin de ortadan kalkacağını iddia eder (s. 35). Çalışmada esneklik; yaşam boyu dönüşümü, uyum sağlamayı gerektirirken, karakterler de esnekleşecek, sürekli dönüşen, her bağlama uyum sağlayan, tutarsız birer hal alacaklardır (ss. 47-66). Kişinin günümüz piyasalarında tutunabilmesinin tek yolu vasfını, "kendisini reddetmek" olacaktır. Endüstri toplumunun rutin işlerinde tinini emeğine yansıtmaktan alıkonulan insan, endüstri-sonrası toplumun rutin-karşıtı piyasalarında tinini dahi reddetmek zorunda kalmaktadır.

"Yeni kapitalizm" kültüründe tüm anlamlardan özgürleşmek zorunda kalan insanın yeniden anlam bulabilmesinin yoluysa zanaatkarlığa dönmektir (Sennett, 2017b, s. 136). Zanaatkar; "bir şeyi o şeyin kendisi için iyi yapan", "kendi içinde anlamlı bir şey yapan" (s. 77), "bir şeyi ona hiçbir şey kazandırmasa da doğru

yapan"dır (s. 136). Zanaat, değişim değerine karşı kullanım değeridir. Zanaatkarın iyi iş çıkarma arzusu, ürününe, işine olan ilgisinden kaynaklanır (2019, s. 155). Ancak bu "kazanmasan da doğru yap" ilkesi, neoliberal piyasada, çalışanları işlerini çok sevdikleri için sömürülmek tehlikesiyle karşı karşıya bırakır. Neoliberalizmin çalışanlara kendilerinin olmayan işleri kendi işleriymişçesine sahiplendirme (Dardot ve Laval, 2018) mekanizmaları; özellikle yaratıcı emek gerektiren mesleklerde, kişinin karakteriyle mesleğini özdeşleştirmesi, yaptığı işi "ulvi" bir gerçeklik olarak anlaması (Vatansever ve Yalçın, 2024, s. 80), o iş için doğduğuna inanıp değişim değerini, parayı, boş zamanı bayağı görmesi (s. 83, 100-101), bir mit olarak belirebilecektir. "Ben'in iş ile özdeşleştirilmesi" olarak kavramsallaştırılan bu süreç (Fleming, 2022, s. 13), çalışmanın romantikleştirilerek iş yaşamına dâhil olmayan boş zamanın dahi sömürülmesi demektir (s. 53, 229).

Yöntem

Bu çalışmanın problemi; diplomalı işsizliğini doğuran yapısal ekonomik koşulların vasıf ve uzmanlıklarıyla ilişkisiz işlerde çalışmaya mecbur ettiği üniversite mezunlarının sıkıntılarıdır. Problem çerçevesinde; bu sıkıntıyı en yoğun biçimde deneyimleyen sosyoloji mezunlarının, vasıf ve görevlerini gerçekleştiremediklerinden ötürü hissettikleri yabancılaşmayı ve neoliberal piyasada vasıflarının önemsizleşmesiyle aşınan karakterlerinden duydukları mutsuzluğu, onların anlam dünyaları ve ifadeleri beraberinde aktarmak amaçlanmıştır. Katılımcı tecrübe ve algılarına odaklanılan araştırmada; gerçeği olduğu gibi aktarmak amacıyla nitel (Kümbetoğlu, 2012) ve neden değil nasıl sorusunu soran betimsel (Neuman, 2014) bir yöntem benimsenmiştir. Araştırma ayrıca, katılımcı deneyimlerini kendi tanımladıkları şekliyle aktarmayı vurgulayan fenomenolojik bir desenedir. Fenomenolojik araştırmalarda, olguyu deneyimleyenlerden yola çıkarak deneyimlerin özünü ortaya koymak hedeflenmekte ve görüşme teknikleri kullanılmaktadır (Creswell ve Creswell, 2021). Nitel, betimsel ve fenomenolojik biçimde tasarlanan bu araştırma ayrıca *eleştirel* bir bakış açısına sahiptir.

Katılımcılar

Araştırmanın evreni alanları dışında çalışan sosyoloji mezunlarıdır; ancak Türkiye'deki sosyoloji bölümlerinin mezun sayıları bilinebilmesine rağmen, bunların kaçının nerelerde istihdam edildiklerine dair bir istatistik mevcut değildir. Fenomenolojik ve betimsel olan bu araştırmanın temsiliyet ve genelleme iddiası bulunmamaktadır, dolayısıyla örneklem seçiminde amaçlı örnekleme tekniği benimsenmiştir (Noy, 2008). Araştırma odağı alanları dışında çalışan sosyoloji mezunları olsa da daha vurgulu bir karşılaştırma gerçekleştirebilmek adına sosyoloji mezunlarının yaygın olarak istihdam edildikleri¹⁰ -kendi alanları olarak gördükleri ve görmedikleri- tüm iş kollarını temsilen katılımcılara ulaşılmış, maksimum çeşitlilik hedeflenmiştir. Bu çerçevede; belediye sosyoloğu, kamu öğretmeni, araştırma şirketi çalışanı ve dernek çalışanı gibi kendilerini sosyolog olarak gören ve ücretli öğretmen, insan kaynakları çalışanı, satış/pazarlama çalışanlarıyla vasıf gerektirmeyen hizmet sektörü iş kollarından çağrı merkezi çalışanı, ofis çalışanı, garson gibi kendilerini sosyolog olarak görmeyen toplamda 20 katılımcıya ulaşılmıştır. Nitel araştırmalarda tematik doygunluk 20-40 arası katılımcıyla sağlanabilmektedir (Hagaman ve Wutich, 2017). Katılımcılara ulaşmada kartopu örnekleme kullanılmıştır (Biernacki ve Waldorf, 1981). Yaş, cinsiyet, gelir gibi demografik kategorilerde çeşitlilik sağlanmasına özen gösterilmiştir.

Katılımcıların ve demografik özelliklerinin listelendiği Tablo 1'de, ulaşılan beş farklı iş kolu gruplandırılmış biçimde gösterilmiştir. "Alanında çalışanlar" karma bir grup olup kendilerini sosyolog olarak gören katılımcıları içermektedir. "Öğretmenler" grubunda yer alan atanmış kamu öğretmenleri ve ücretli öğretmenler arasındaki farklılıklara dikkat edilmelidir. Araştırmanın ilk sınırlılığı ulaşamadığı iddia

¹⁰ Örneklemin temellendirebilmesi adına Türkiye'nin yaygın kariyer web siteleri olan kariyer.net ve yenibiris.com'da "sosyolog" ifadesiyle aramalar gerçekleştirilmiş, sonuçlarda ücretli öğretmen/egitim, insan kaynakları/işe alım, pazarlama/satış ve vakıf/dernek biçiminde genellenebilecek ilanlar dışında farklı iş kollarına neredeyse hiç rastlanmamıştır.

edilebilecek meslek gruplarının eksikliğidir. Diğer sınırlılıklar olarak katılımcıların yalnız %20'sinin erkek oluşu ve yaş ortalamasının yüksekliği vurgulanabilir; ancak araştırma sonucunda cinsiyet ve yaşa bağlı herhangi bir örüntü keşfedilmemiştir.

Tablo 1. Katılımcılar

Kat.	Yaş	Cinsiyet	Yaklaşık Gelir ¹¹	Mezuniyet Yılı	Meslek	Gruplandırılmış Meslek
K1	26	Erkek	2A	2022	İşe Alım Uzmanı	İnsan Kaynakları Çalışanları
K4	28	Kadın	2A	2019	İşe Alım Yetkilisi	
K2	23	Kadın	2A	2023	İç Satış Uzmanı (Banka)	Satış/Pazarlama Birimi Çalışanları
K3	29	Kadın	A	2017	Eğitim Satış Danışmanı	
K8	24	Kadın	2A	2022	Satış Yetkilisi	
K17	24	Kadın	2A	2023	Banka veznedar	
K10	25	Erkek	A	2023	Veri Analisti	Hizmet Sektörü Çalışanları (Vasıf Gerektirmeyen)
K19	33	Kadın	3A	2015	Çağrı Merkezi Operatörü	
K20	24	Kadın	A	2024	Garson	
K11	28	Kadın	2A	2019	Rehberlik (Özel Okul)	Öğretmenler (Ücretli/Kamu)
K13	33	Kadın	A	2015	Özel Eğitim (Ücretli)	
K16	26	Erkek	2A	2021	Kurs/Dershane	
K18	32	Kadın	A	2017	Öğretmen (Ücretli)	
K5	27	Kadın	3A	2019	Felsefe Grubu (Kamu)	
K6	28	Kadın	3A	2019	Felsefe Grubu (Kamu)	
K7	29	Kadın	4A	2019	Sosyal Uzman (Banka/Kamu)	Alanında Çalışanlar (Kendilerini “sosyolog” olarak görenler)
K9	30	Kadın	2A	2018	Kıdemli Araştırma Uzmanı (Araştırma Şirketi)	
K12	28	Kadın	2A	2018	Program Uzmanı (Sosyal Girişimcilik)	
K14	24	Kadın	A	2023	Eğitmen (Gençlik Merkezi)	
K15	34	Erkek	2A	2016	Sosyolog (Belediye)	
Ort.	27.8		1.95A	2020		

¹¹ “A” ifadesi asgari ücreti, önündeki sayıların katılımcıların asgari ücretin kaç katı gelirleri olduğunu belirtmektedir. Enflasyonun oldukça değişken olduğu bu dönemde böyle bir gösterimin daha uygun olduğu düşünülmüştür.

Veri Toplama Tekniği ve Verilerin Analizi

Veriler, 2024 yılı temmuz-kasım ayları arasında yarı yapılandırılmış görüşmelerle toplanmıştır. Görüşmeler yüz yüze veya çevrimiçi gerçekleştirilebilmiştir, çevrimiçi görüşmeler sayıca fazladır. Görüşme öncesinde katılımcılara araştırmanın amacı, katılımın gönüllülük esasına dayandığı ve kişisel bilgilerinin anonim kalacağı hakkında bilgi verilmiştir. Görüşmeler yaklaşık 30’ar dakika sürmüştür. Görüşmelerde ses kaydı alınmış, kayıtlar transkript edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği genelleştirme değil veri üretme amacı taşıdığından, açık uçlu ve yapılandırılmamış sorulardan/konu başlıklarından oluşmakta, gerektiğinde soruların sıra veya ifade biçimleri değiştirilebilmektedir.

Soru formu; araştırmanın problemi ve kuramsal çerçevesi bağlamında oluşturulmuş, konu başlıkları halinde organize edilmiştir: (1) Cinsiyet, yaş, ortalama gelir, mezun olunan yıl ve meslek bilgilerini içeren demografik sorular ilk konu başlığıdır. (2) İkinci konu başlığı katılımcıların öğrenim süreçleriyle ilişkilidir; sosyoloji bölümü tercih sebeplerini ve öğrenimleri sırasında edindikleri sosyolog tanım, görev ve vasıflarını sorgulamaktadır. Bu konu başlığı altında ayrıca katılımcıların mezuniyet sonrasına dair hayalleri de sorulmuştur. (3) Son konu başlığı katılımcıların mevcut çalışma yaşamı -yabancılaşma ve karakter aşınması- tecrübelerini konu almaktadır: Bu konu başlığında katılımcıların, kendilerini sosyolog olarak görüp görmedikleri, iş hayatlarının mezuniyet hayalleriyle uyumlu olup olmadığı ve gelecek hedef ve hayalleri sorgulanmıştır. İç geçerlilik adına, soru formu alanında uzman bir akranca incelenmiş (Arslan, 2022), önerilen düzenlemeler uygulanmıştır.

Veriler; transkript edilen görüşme kayıtlarının ayrıntılı biçimde okunması, tekrarlayan ifade ve anahtar kelimelerin kodlanarak temalar ve alt temalar altında organize edilmesiyle analiz edilmiştir. Ortaya konan bu tema ve alt temalar, değişkenler olarak değil, katılımcıların deneyim ve bakış açılarının ortaklaşmış yansımaları olarak görülmelidir. Temaların büyük kısmı kuramsal çerçeveye referansla kurgulanmıştır. Böylece güvenilirliğin sağlanması adına; kuramsal çerçeve, saha verileri ve iki araştırmacı beraberinde üçgenleme gerçekleştirilmiştir (Arslan, 2022; Başkale, 2016). Araştırma temaları: (1) Sosyoloji tercihlerine dair “rastgele” ve “isteyerek”, (2) Sosyolog vasıf ve kimliğine dair “resim çekmek”, “çare olmak” ve “eleştirmek”, (3) Hayallere dair “değişim değeri” -“ekonomik kazanç” ve “boş zaman” alt temalarını içermektedir- ve “toplumsal fayda”, (4) İş hayatlarına dair “yabancılaşma”, “karakter aşınması” ve sahadan türeyen “yabancılaşmama”, (5) Yabancılaşma deneyimleyen katılımcıların işlerini meşrulaştırma anlatıları, “toplumsal fayda”, “kendim olabilmek” ve “mücadele” temalarıdır. “Yabancılaşma” teması; “çarkın içinde”, “geçinemiyorum” ve “ölçmenin iktidarı” alt temaları çerçevesinde analiz edilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Alanları dışında çalışan sosyoloji mezunlarının vasıf ve görevlerini gerçekleştiremedikleri için hissettikleri yabancılaşmayı ve neoliberal piyasada vasıflarının önemsizleşmesi beraberinde aşınan karakterlerinden duydukları mutsuzluğu doğrudan onların ifadeleri beraberinde aktarmanın amaçlandığı çalışmanın bulgularının sunulacağı bu bölümde, katılımcı ifadelerinin olabildiğince bölünmeden aktarılması hedeflenmiştir. Ayrıca anlatımda akıcılık adına bulgular araştırma temalarını değil katılımcıları merkeze alarak sunulmuştur, dolayısıyla; (1) yabancılaşma deneyimlemeyen ve (2) yoğun yabancılaşma tecrübeleri yaşayan katılımcıları içeren bölümlerden oluşmaktadır. Araştırma temalarının tümü her iki bölümde de görülebilecektir.

Yabancılaşmayan Sosyoloji Mezunları

Yabancılaşma deneyimlemeyen katılımcılara dair bulgular çalışmanın problemine doğrudan temas etmemekle beraber, sunulacak alıntılar yabancılaşma deneyimleyen katılımcıları daha iyi anlayabilmek adına önemlidir. Bu bölümde sunulacak katılımcılar 9 kişi olup ortalama yaşları 28, ortalama mezuniyet yılları 2020, ortalama gelirleri asgari ücretin 2.3 katıdır, yaklaşık %22’si erkektir. Bu göstergeler tüm örneklemle paraleldir, tek anlamlı fark ortalama gelirin bir miktar yüksek oluşudur (Örneklem ortalama geliri: 1.95A).

Araştırmada kendisini sosyolog olarak gören/görmeyen ikiliğinin vurgulandığı hatırlanırsa, bu katılımcılar çoğunlukla kendilerini sosyolog olarak görmektedirler.

Tablo 2. Yabancılaşma Deneyimlemeyen Katılımcılar

Kat.	Yaş	Cinsiyet	Yaklaşık Gelir	Mezuniyet Yılı	Meslek	Gruplandırılmış Meslek
K2	23	Kadın	2A	2023	İç Satış Uzmanı (Banka/Özel)	Satış / Pazarlama Birimi Çalışanları
K10	25	Erkek	A	2023	Veri Analisti (Ofis Çalışanı)	Hizmet Sektörü Çalışanları (Vasıf Gerektirmeyen)
K5	27	Kadın	3A	2019	Felsefe Grubu Öğretmeni (Kamu)	Öğretmenler (Kamu)
K6	28	Kadın	3A	2019	Felsefe Grubu Öğretmeni (Kamu)	
K7	29	Kadın	4A	2019	Sosyal Uzman (Banka/Kamu)	Alanında Çalışanlar (Kendilerini “sosyolog” olarak görenler)
K9	30	Kadın	2A	2018	Kıdemli Araştırma Uzmanı (Araştırma Şirketi)	
K12	28	Kadın	2A	2018	Program Uzmanı (Sosyal Girişimcilik)	
K14	24	Kadın	A	2023	Eğitmen (Gençlik Merkezi)	
K15	34	Erkek	2A	2016	Sosyolog (Belediye)	
Ort.	28		2.3A	2020		

Özellikle “alanında çalışan” K7, 9, 12, 14 ve 15 kodlu katılımcıların mesleklerine odaklanıldığında: K7 kamuya bağlı bir bankada araştırma ve taramalar yürüten sosyal uzmandır. K9 bir araştırma şirketinde kıdemli uzmandır. Program uzmanı olan K12 bir sosyal girişimcilik şirketinde araştırmalar yürütmektedir. K14 kamuya bağlı bir gençlik merkezinde eğitmenidir ve K15’in unvanıysa doğrudan sosyolog olup belediyede görevini sürdürmektedir. Yalnız unvan ve görev tanımlarının incelenmesi dahi bu katılımcıların neden yabancılaşma tecrübe etmediklerini gösterir niteliktedir. K5 ve K6 devlet liselerine felsefe grubu öğretmeni olarak atanmışlardır; kendilerini tam anlamıyla sosyolog olarak görmemekte, ancak işlerini zihinlerindeki sosyolog vasfıyla bir arada anlamlandırabilmektedirler. K2 ve K10’sa birer tezat ortaya koymaktadır; K2 satış/pazarlama birimlerinde çalışan ve K10 da hizmet sektöründe çalışan katılımcılar arasında yabancılaşma tecrübesi belirtmemiş tek katılımcılardır.

Bu katılımcıların sosyolojiyi “isteyerek” mi yoksa “rastgele” mi tercih ettiklerinin analizi anlamlıdır. Tekrar K7, 9, 12, 14 ve 15 kodlu katılımcılara odaklanılırsa; aralarından yalnızca K7’nin tercihinin “rastgele” olduğu, kendilerini sosyolog olarak gören diğer 4 katılımcının ise sosyolojiyi “isteyerek” tercih ettikleri görülecektir. K9 “okurken keyif alacağımı düşündüğüm için sosyoloji”; K12 “ben Alevi etnik kökene sahip biriyim, onun getirdiği anlama çabası (...) bir merak vardı”; K14 “sosyolojiyi seçmek benim aklıma [lise] felsefe hocamla girdi (...) sosyoloji mezunuydu”; ve K15 “babamın arkadaşları 12 Eylül döneminde sol harekette oldukları için yurtdışına iltica ediyor. Arkadaşı orada bir üniversitede Sosyoloji

bölümünde profesör, 18 yaşındayken tanıştım” cümleleriyle sosyolojiye ilgilerini vurgulamış ve değişim/piyasa değerini umursamaksızın yalnızca ilgilerine, kullanım değerine referansla tercih yaptıklarını ifade etmişlerdir. K7’ye “sınav puanının getirmiş olduğu bir seçimdi” diyerek “rastgele” temasına gönderme yapan bir anlatı kurgulamıştır.

Kamu öğretmeni olan; “ne olursa olsun bir üniversiteye gideyim vardı (...) Sonrasında sosyoloji tuttu” diyen K5 ve “sosyoloji mezunu rehberlik öğretmenimiz vardı. Onun tavsiyesiyle hiç bilmeden yazdım” diyen K6’nın tercihleri “rastgele” temasına denk düşmektedir. K2 ve K10’un ortaya koydukları tezat hatırlanırsa; K2 alanda çalışmamasına rağmen yabancılaşma tecrübe etmemekte, aynı zamanda “sosyolojiye çok yatkınım. (...) Gönüllü projelere katıldığım oldu. (...) Sadece sosyoloji yazmıştım” sözleriyle “isteyerek” gerçekleştirilmiş bir tercihi vurgulamaktadır. K10’un “rastgele” temasına gönderme yapan “son tercihim sosyolojiydi (...) Türkiye’de sosyolojinin bir anlam teşkil ettiğini düşünmüyorum” sözleriyle dikkat çekicidir.

Yabancılaşmayan “Resim Çeken” Sosyoloji

“Sosyolog ne yapar” sorusu bu araştırma için merkezidir; zira “insan ne için çalışır” sorusu salt geçinmek/para kazanmak amaçlarıyla cevaplanmayacaksa, geriye, kişinin eğitimini aldığı mesleğe bir görev atfetmesi, bu görev çerçevesinde çalışması amacı kalacaktır. Çok paradigmatlı bir alan olan sosyoloji, toplumsal problemleri konu alır ve fakat bu problemlere önerdiği çözümler bağlamında yapıyı betimlemek, korumak ve eleştirmek amaçlarıyla kendi içerisinde ayrışırken, sırasıyla yapının birey üzerindeki etkilerinin “resmini çekmek”, açtığı yaralara “çare olmak” veya “eleştirmek” vasıf, görev ve hayalleri de “sosyolog ne yapar”ın tanımları olarak temalaşacaktır.

Yabancılaşma hissetmeyen katılımcılar arasında, sosyoloğun vasfına dair temalardan; sosyoloğun sahada sorumluluk almaması, müdahalede bulunmaması ve tarafsız olması gerekliliğini vurgulayan, ona araştırmacı vasfı yükleyen “resim çekmek” temasının yaygınlığı dikkat çekicidir. Yine K7, 9, 12, 14 ve 15 kodlu katılımcılara odaklanılırsa, tümünün sosyoloğu “resim çekmek” temasıyla tanımladıkları görülecektir. K7’nin “sadece akademide olan insanlara sosyolog denmeli (...) araştıran, teoriler üzerine okuyan...”, K9’un “sosyolog önce toplumu analiz edip sonra (...) toplumsal olaylarda danışmanlık verebilendir”, K12’nin “toplumda yaşadığımız durumlar, olaylar, olgular üzerine (...) analiz ederek bilimsel bakış açısıyla aktarabilmek” ve K15’in “toplumun sosyal hareketliliği, kültürü, dinamiklerini olgular ve kavramlar üzerinden araştırdığı verileri bir teoriye dönüştürebilendir” tanımları benzerdir. K14’si “sosyolog herkeştir. En sevdiğim yanlarından biri her şeye ideolojisiz bakabilmek (...) sosyoloğum, hani her şey olabilirim” diyerek tarafsızlığa vurgu yapmaktadır. Bu katılımcılardan K7, 9 ve 12’nin araştırmacı pozisyonlarında çalıştıkları ve belediyede sosyolog unvanıyla çalışan K15’in de araştırmalar yürütüp raporladığı hatırlanmalıdır.

Pazarlama/satış ve hizmet sektörü çalışanı olmalarına rağmen yabancılaşma deneyimlemeyen K2 ve K10 benzer biçimde sosyolojiyi “resim çekmek” bağlamında tanımlamışlardır. K10, “toplumu inceleyen (...) Toplumu çok iyi analiz edebilen kişi” demiştir. K2’ye “her yerde çalışabilir sosyolog. (...) Göç olur, eğitim olur, aile olur, azınlık gruplar... (...) özel sektörde olabilir, çocuk esirgeme kurumunda olabilirdi... Farklı bakış açılarına sahip olabilendir” sözleriyle tarafsızlığı vurgulamaktadır. Anlaşılabileceği üzere; sosyoloğa bir müdahale görevi yüklemeyen, onu *tarafsız* bir resmini çektiği müddetçe yapının olumsuz etkilerine çok odaklanmayan bir vasıf beraberinde anlayan sosyoloji mezunları, iş hayatlarında fazla problem yaşamamaktadırlar.

Kamu öğretmeni K5 ve K6’nınsa sosyolog tanımları “çare olmak” temasına denk düşmektedir. Bu bağlamda sosyoloji; toplumsal problemleri konu aldığı ölçüde, belki de doğası gereği topluma çare olmayı önceleyen ve değişim değeriyle ilişkisi kurulamayacak bir alan olarak anlaşılmaktadır. Doğrudan çare kelimesini kullanan K5: “Toplumsal yaralara çare olması gerekiyor (...) Problem alanlarına bir çözüm bulması gerekir (...) bir teşhis ve devamında bir çözüm” demektedir. K6 da “sosyolog kendini topluma karşı

sorumlu hisseden kişidir (...) Çözüm geliştirir mi bilemem ama çözüm önerilerini sunar” sözleriyle çözüm vurgusu yapmıştır. Sosyoloji tanımları bu temaya denk düşen katılımcıların; sosyoloğun sahada olması gerektiğine dair vurguları, ayrıca yalnızca okuyan/yazan değil çözüm üreten, hatta çözen bir sosyolog imajı çizişleri, yani teori ve pratik birlikteliği olarak tanımlanabilecek “praxis” (Marx, 2021) düşüncesine yakınlıkları açıktır. Katılımcıların sosyolog tanımlarıyla iş hayatı tecrübeleri arasındaki ilişki oldukça anlamlıdır; K2 ve K10 dışarıda bırakılırsa, yabancılaşma tecrübe etmeyen katılımcıların kendilerine atfettikleri “resim çekme” veya “çare olma” vasıflarını iş hayatlarında gerçekleştirebiliyor oluşları dikkate değerdir.

Yabancılaşmayanların Hayalleri: “Tercihim para ve huzur...”

Araştırmadaki bir diğer tematik ayrım katılımcıların hayallerinde ortaya çıkmıştır; bu hayaller katılımcıların sosyolojiye başlamadan önce kurdukları veya eğitimleri sırasında edindikleri, birer sosyolog olarak yerine getireceklerine inandıkları vasıf ve görevlerdir. Bazı katılımcıların bir hayali yoktur, bir üniversite bitirip herhangi bir işe girmek istemişlerdir, zihinlerinde yalnızca ekonomik kazanç ve boş zamana gönderme yapan değişim değeri yer almaktadır. Bir diğer kısım katılımcıysa daha baştan dünyayı değiştirmek istemiş gibidir. Bu çerçevede temalar “toplumsal fayda” ve “değişim değeri” ikiliği üzerine oturmaktadır; ancak yabancılaşma tecrübesi belirtmeyen katılımcılar arasında bu ikilik açık biçimde ortaya çıkmamıştır. Örneğin yine K7, 9, 12, 14 ve 15 kodlu katılımcılara odaklanıldığında bu temalar çerçevesinde genelleşmiş bir dağılım sunulamayacaktır. Bu katılımcılardan K7 -aralarında alanı “rastgele” tercih etmiş tek katılımcıdır- “az para kazanacağım fazla fedakârlık yapmam gereken, (...) bir şeyde çalışmak istemediğime karar verdim. (...) daha esnek çalışma saatleri, daha yüksek maaş...” demekte hem ekonomik kazanç hem de boş zaman bağlamlarını içeren bir hayal ortaya koymaktadır. Gençlik merkezi eğitmeni K14 “4-5 saat çalışacağım. Sabah da erken gitmiyorum, akşam da geç çıkmadığım için beni çok cezbetti” sözleriyle boş zamanın çekiciliğini vurgulamaktadır. K9, K12 ve K15’in hayalleriyse “toplumsal fayda”yla ilişkilidir. K9’un “topluma faydalı olabilecek bir pozisyonda çalışacağımı düşünüyordum. (...) her yerde bir sosyolog olacak ve bütün sorunları çözecek gibi bir ütopya vardı” sözleri vurucudur. K12 ve K15’se akademik toplumsal fayda hayalleri kurmuşlardır; “akademik tarafta kalırım ve (...) [akademiye] aktivist bir yerde gördüğüm için oradan ilerlerim gibi geliyordu” diyen K12 ve “amacım akademiydi (...) Hocaları görünce insan ‘biz hoca olacağız galiba’ diyor” diyen K15, üniversite aktivizm ve toplumsal faydayı eşleştirmişlerdir.

Satış/pazarlama biriminde çalışan K2 ve hizmet sektörü çalışanı K10’un ifadeleri yine dikkat çekicidir. K2’nin hayaline dair tek ifadesi “üst kademelere çıkabilmeyi hedefliyorum unvan olarak” olmuş ve katılımcı yalnızca statü kazancına dolayısıyla “değişim değeri”ne gönderme yapmıştır. K10 da ekonomik kazancı öncemiştir; “ben liseden beri hep şeydim, ‘ben nereden para kazanacağım, ne iş yapacağım? (...) Herkesin sıkıntısı ekonomik. Tercihlerim para ve huzurdan yana.” Kamu öğretmeni K5 ve K6 içinse durum karmaşıktır. K5 hem “insanlara faydalı olurum. (...) benim meslekteki önceliğim buydu insanlara nasıl faydam olur? (...) O küçük yüreklere dokunabilmek, bir şeyler verebilmek...” diyerek “toplumsal fayda” temasına hem de “önce ekonomik bağımsızlığımı kazanmak istedim (...) ve tatiller çok, (...) Boş zamanımız çok” diyerek “değişim değeri” temasına gönderme yapmaktadır. K6 hayallerine dair bir ifade sunmamıştır. Bahsedildiği üzere yabancılaşma tecrübe etmeyen katılımcıların hayalleri bağlamında bir genellik saptanamamıştır, ilgili alt temalar Tablo 3’te sunulmuştur.

Dikkat edilirse, yabancılaşma tecrübesi yaşamayan katılımcılar -öğretmenler hariç- sosyoloğu çoğunlukla “resim çeken” vasfıyla anlamlandırmaktadır; buradan, kişinin kendisini, müdahale ve eleştiri etkinliklerinden uzak *tarafsız* bir izleyici biçiminde konumlandırmasının neoliberal emek piyasalarınca desteklendiği yorumuna varılabilecektir. Kendilerini sosyolog olarak gören katılımcıların çoğunun sosyoloji bölümüne “isteyerek” kaydoldukları ayrıca vurgulanmalıdır. Sosyoloğu müdahaleci “çare olan” vasfıyla tanımlayan ve kendilerine atfettikleri bu vasfı gerçekleştirebilen öğretmen katılımcılar düşünüldüğünde, kişinin yabancılaşmaktan en çok da emeğine kendisinden bir parça katabildiğinde uzaklaştığı görülebilecektir.

Tablo 3. Yabancılaşma Deneyimlemeyen Katılımcılara Dair Tematik Analiz

Kat.	Gruplandırılmış Meslek	Gelir	Tercih	Sosyolog Vastı	Hayaller
K2	Satış/Pazarlama Birimi Çalışanları	2A	İsteyerek	Resim Çeken	Değişim Değeri
K10	Hizmet Sektörü Çalışanları (Vasıf Gerektirmeyen)	A	Rastgele	Resim Çeken	Değişim Değeri
K5	Öğretmenler (Kamu)	3A	Rastgele	Çare Olan	Değişim Değeri ve Toplumsal Fayda
K6		3A	Rastgele	Çare Olan	Belirsiz
K7		4A	Rastgele	Resim Çeken	Değişim Değeri
K9	Alanında Çalışanlar	2A	İsteyerek	Resim Çeken	Toplumsal Fayda
K12	(Kendilerini “sosyolog” olarak görenler)	2A	İsteyerek	Resim Çeken	Toplumsal Fayda
K14		A	İsteyerek	Resim Çeken	Değişim Değeri
K15		2A	İsteyerek	Resim Çeken	Toplumsal Fayda

Yabancılaşmama: “Sigorta kaydına kadar sosyoloğum!”

Bu bölümde sunulan katılımcıların ortak özellikleri iş hayatlarında yabancılaşma tecrübesi yaşamamalarıdır; dolayısıyla araştırmanın temel problemine tezat teşkil ederek bir kontrol grubu işlevi görmektedir, bir karşılaştırma imkânı sağlamaktadırlar. Bu katılımcıların neden bu biçimde sınıflandırıldığı bu bölümde sunulacak alıntılar incelendiğinde anlaşılacaktır. Yabancılaşma kavramının kapitalist çalışma biçimlerinin insan-dışılığına vurgu yaptığı; insanın yalnızca ihtiyaçlarını karşılamak için işine/üretimine kendisinden -vasfından, hayallerinden- bir şeyler katmadan çalışan ve çalışması sırasında sürekli kontrol edilen/ölçülen bir canlıya indirgenmesinin eleştirisi olduğu hatırlanmalıdır. Bu katılımcıların örneklemin geri kalanından daha yüksek bir ortalama kazanca sahip oldukları doğrudur; ancak birincisi bu fark azdır, ikincisi bu katılımcılar arasında yalnızca asgari ücret kazananlar da bulunmaktadır. Dolayısıyla problem doğrudan ekonomik kazançtan bağımsızlaştırabilecek ve vasıf, görev, karakter veya hayalin çalışmaya katılamaması daha önemli bir etken olarak belirecektir.

Yine kendilerini sosyolog olarak gören K7, 9, 12, 14 ve 15 kodlu katılımcılara odaklanılırsa -bu katılımcıların sosyoloğu “resim çeken” vasfıyla tanımladıkları ve K7 hariç alanı “isteyerek” tercih ettikleri hatırlanmalıdır-; örneğin “[işin] içinde rapor yazmak da var, raporu kontrol etmek de (...) dezavantajlı grupların tespit edilmesi gibi şeyler de” sözleriyle işini anlatan K7, “öğretmenlik yaparken hiç böyle düşünmedim, dernekte çalışırken de... Danışmanlıkta (...) bir sosyolog gözüne kesinlikle ihtiyaç var” diye ekleyerek işinin öğretmenlikten, hatta sivil toplumdan bile *daha* sosyoloji olduğunu vurgulamıştır. K9 “[çalışırken] bilgilerimi kullanabiliyorum. Okuduğum bölümdeki dört yılımı çöpe atmamışım gibi hissettiriyor (...) ‘Araştırmacıyım’ demeyi sevdim. Araştırmacı olmadan sosyolog olamıyorsun” sözleriyle çalışma hayatında “resim çekme” vasfını gerçekleştirilebilirliğinin önemini altını çizmiştir. Bir sosyal girişimcilik şirketinde çalışan K12 şöyle demektedir; “mezun olurken yapmak istediğim şeylere çok yakınlım (...) Yaşam şartları olarak istediğim yerde değilim ama mesleki anlamda öyleyim (...) mutluyum çalıştığım işte.” Ayrıca K12’nin hayali “toplumsal fayda”yla ilişkilidir ve “kurum (...) agresif bir hırs içerisinde pazarla rekabet içinde değil. İşlerde hep anlam arayan bir yapı var” sözleri hayal ve çalışma uyumunu

göstermektedir. Sosyoloğu “resim çeken” vasfıyla tanımlayan ve yine “toplumsal fayda” hayalleriyle yola çıkan belediye sosyoloğu K15’in ifadeleriyle adeta yabancılaşma kavramının tersidir; “tamamen kendi mesleğimi yapıyorum. Sigorta kaydına kadar sosyoloğum (...) Mezun olunca yapmak istediğim her şeyi yapıyorum. (...) Emeğe, kendime veya herhangi bir şeye yabancılaşmış hissetmiyorum.” Gençlik merkezinde eğitmen olan ve boş zaman kazancını toplumsal fayda hayalinin üzerinde tutan K14’se işine dair olumsuz hiçbir tecrübe sunmadığından “yabancılaşmama” teması içinde değerlendirilmiştir.

Sosyoloğu “çare olan” vasfıyla tanımlayan kamu öğretmenleri K5 ve K6’nın beyanları farksızdır. K5 “sosyolog olarak arka planda ben gözlemlerimi yapıyorum. [Sınırdaki] görev yapıyorum. Sınır sosyolojisi dersini de almıştık. (...) Yaralara merhem olma noktasında da öğrencilerime bir şeyler katmaya çalışıyorum” demektedir, çalışırken “çare olan” bir sosyolog olarak var olabilmekte, yabancılaşmamaktadır. “Sosyoloji hayatımın her alanında var. Sosyolojiden aldığım bilgileri sınıf ortamında da kullanabiliyorum” diyen K6, yalnızca çalışırken değil hayatının her alanında sosyolog olabildiğini vurgulamakta ve “bazı şeyler maddiyatın önüne geçebiliyor sosyoloji bence böyle bir şey” diyerek değişim değerinden uzak kalarak toplumsal faydayı önceleyebildiğini belirtmektedir.

Kendilerini sosyolog görmeyen, satış/pazarlama ve hizmet sektörü alanlarında çalıştıklarından vasıflarını da işlerine yansıtmayan K2 ve K10 için durum farklıdır, ancak iki katılımcının da çalışma motivasyonlarının “değişim değeri” olduğu hatırlanmalıdır. K10’un iş hayatına atılmak adına yalnızca mezun olmak amacıyla sosyolojiyi tercih ettiği ve K2’ninse sosyolojiyi her sektörde çalışabilecek işgücü yetiştirdiği için avantajlı gördüğü de unutulmamalıdır. K2 işiyle ilgili hiçbir olumsuzluk belirtmemiş, aksine “çok fazla network sağlayabilecek bir şirket. Beni geliştirdiği için burada çalışıyorum” sözleriyle şirketini övmüştür. K10 da “yeni bir eğitim almış gibi oldum. (...) Üniversitelerde alınan eğitimle iş hayatı çok farklı oluyor” diyerek sosyolog vasfından kopukluğunu belirtmiş, ancak işiyle ilgili hiçbir olumsuzluk belirtmemiş, aksine “güzel hissettiriyordu. Çok güzel bir departmandı. (...) kesinlikle tavsiye ettiğim bir sektör” sözleriyle işini övmüştür. Bu katılımcılar; sosyolojiye bir anlam yüklemedikleri ve hayalleri de “değişim değeri” referanslı olduğu ölçüde istedikleri miktarda para kazanabildikleri -ki K10 yalnızca asgari ücret kazanmaktadır- veya yükselme imkânı bulabildikleri sürece yabancılaşma tecrübe etmemektedirler.

Yabancılaşan Sosyoloji Mezunları

Bulguların ikinci bölümünde; araştırmanın problemine doğrudan temas eden, kendilerini sosyolog olarak görmedikleri işlerde çalışan ve yoğun yabancılaşma tecrübelerini ifade eden 11 katılımcıya odaklanılacaktır. Bu katılımcıların; ortalama yaşları 28, ortalama mezuniyet yılları 2019 ve ortalama gelirleri asgari ücretin 1,7 katıdır, yaklaşık %18’i erkektir. Bu göstergeler yine örneklemin tümüyle paraleldir, tek anlamlı fark ortalama gelirlerinin örneklem ortalamasından bir miktar düşük oluşudur (Yabancılaşma tecrübe etmeyen katılımcıların ortalama gelirleri asgari ücretin 2,3 katıdır). Katılımcıların çalıştıkları; insan kaynakları, satış/pazarlama, öğretmen (Ücretli) ve hizmet sektörü biçimindeki dört farklı iş kolu, yabancılaşmayan katılımcıların çalıştığı araştırmacı, eğitmen, belediye sosyoloğu vb. unvanlardan açıkça farklıdır. Her iki grupta da öğretmenler bulunmaktadır; ancak yabancılaşmayan gruptaki atanmış kamu öğretmenlerinin aksine, bu bölümde sunulan K11, 13, 16 ve 18 ücretli (sözleşmeli) öğretmendir. Dahası; önceki grubun aksine bu bölümde satış/pazarlama ve hizmet sektörü meslek gruplarından çok daha fazla katılımcı bulunmaktadır (K3, 8, 17 ve K19, 20).

Yabancılaşmamış katılımcıların 9’da 5’inin sosyoloji bölümünü “isteyerek” tercih ettikleri saptanmıştı, hatta alanda çalışan 5 katılımcıdan yalnız 1’inin “rastgele” bir tercihle bölüme kaydolduğu vurgulanmıştı. Yabancılaşma tecrübe eden katılımcılarınsa 11’de 6’sının “rastgele” bir tercihte bulunduğu görülmektedir. “Rastgele” tercihler bağlamında önceki bölüme benzer ifadelerle karşılaşılmıştır: K1 “puanıma o geliyordu (...) sosyoloji ne bilmiyordum”; K11 “sosyoloji olduğu için mi tercih ettim? Bilinçli bir düzeyde mi yaptım? Hayır”; K13 “sosyolojiden sonra formasyon alıp öğretmenliğe geçirim diye düşünmüştüm. Psikoloji, pdr olmayınca oraya yöneldim”; K18 “sosyolojiyi bilinçli tercih edenlerden değilim, istemsizce tercih ettim, istediğim puanı alamadım”; K19 “sosyolog ne yapar onu bile bilmiyordum

üniversite sınavına girerken” ve K20 “psikolojiye yatkındım aslında tercih yaparken ama sosyoloji oldu” demişlerdir. Psikoloji gibi *geçerli* meslekler, *açıktaki bırakmayan* bölümler istemek, ancak puanın yetmemesi ve diplomanın bir işe girebilir belgesi olarak anlamlandırıp girilebilen herhangi bir bölüme kaydolmak - sosyoloji tuttu- anlatısı yaygındır.

Ancak yabancılaşma bağlamında daha önemlisi alanı “isteyerek” tercih eden ve iş hayatlarında hayal kırıklıkları yaşayan katılımcılardır: K3 “sosyoloji benim için önem arz ettiği için seçmişim (...) İlgime göre şekillenmiş bir tercihti”; K4 “ders programlarını, hocalarını araştırarak o dünyaya dalmayı, hayal kurmayı seviyordum. Hayal edebildiğim bir yerdi sosyoloji”; K8 “isteyerek, içime sinerek girdim bu bölüme (...) heyecan veriyordu bana gurur duyuyordum sosyoloji okuyorum diye”; ve K17 “sosyal hizmet okuyordum. İlk derste sosyoloji aldık, sonra burayı bırakayım sosyoloji için hazırlanayım dedim. Çok isteyerek seçtim sosyolojiyi” demektedirler. K16’nın ifadeleri ise vurucudur: “Lise döneminde Marx’ı tanıdım Manifesto’yu tanıdım, Kapital’i öğrendim. (...) Kötü bir ekonominin olduğu bir mahalledeydim, sosyolojiye kayayım dedim (...) Büyük hevesle geldim. Bir daha dünyaya gelsem bir daha sosyolojiyi seçerdim.” Katılımcıların tercihlerindeki hevesleri bu kısa ifadelerde bile görülebilir, dolayısıyla bugün yaşadıkları hayal kırıklıklarının da aynı derecede büyük olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Yabancılaşma Deneyimleyen Katılımcılar

Kat.	Yaş	Cinsiyet	Yaklaşık Gelir	Mezuniyet Yılı	Meslek/Unvan	Gruplandırılmış Meslek
K3	29	Kadın	A	2017	Eğitim Satış Danışmanı	Satış/Pazarlama Birimi Çalışanları
K8	24	Kadın	2A	2022	Satış Yetkilisi	
K17	24	Kadın	2A	2023	Veznedar	
K19	33	Kadın	3A	2015	Çağrı Merkezi Operatörü	Hizmet Sektörü Çalışanları (Vasıf Gerektirmeyen)
K20	24	Kadın	A	2024	Garson	
K11	28	Kadın	2A	2019	Rehberlik (Özel okul)	Öğretmenler (Ücretli/Özel Okul)
K13	33	Kadın	A	2015	Özel Eğitim	
K16	26	Erkek	2A	2021	Kurs/Dershane	
K18	32	Kadın	A	2017	Öğretmen	
K1	26	Erkek	2A	2022	İşe Alım Uzmanı	İnsan Kaynakları Çalışanları
K4	28	Kadın	2A	2019	İşe Alım Yetkilisi	
Ort.	28		1.7A	2019		

Yabancılaşan, “Çare Olan” ve “Eleştiren” Sosyoloji

“Sosyolog ne yapar” sorusunun bu araştırmadaki merkezi öneminden; insanın çalışma amacından geçinmek bağlamı çıkarıldığında, kişinin mesleğine atfettiği görevin tek geçerli çerçeve olarak kalacağından bahsedilmişti. Bu bağlamda çok paradigmatlı bir alan olan sosyolojinin, mezununa yapının çoğunlukla olumsuz etkilerinin “resmini çekmek”, sebep olduğu yaralara “çare olmak” veya “eleştirmek” vasıf, görev ve hayallerini kazandırdığı tartışılmıştı. Hatırlanırsa; yabancılaşma deneyimlemeyen katılımcıların çoğu “resim çekme” temasına vurgu yapmışlardır. Bu bölümdeyse bu tema marjinalde kalmış, 11 katılımcıdan yalnız

2'since vurgulanmıştır. K4 temanın “resim çekmek” isminin sahibidir: “[Sosyolog] bir resim çeken kişidir. Bir toplumsal olayı durumu, fenomeni anlayacak, yorumlayacak o resmi çekecek kişidir (...) uygulayıcı değil tabloyu çizen kişi.” K13'ün ifadesi de benzerdir: “[Sosyolog] gözlem yapan, toplumu inşa etmek değil de var olanı gösteren bilim insanı...”

Yabancılaşma tecrübe eden katılımcılar arasında sosyoloğun vasfına dair yaygın tema, sahada çözüm üreten sosyoloğu vurgulayan “çare olma” temasıdır, 11 katılımcıdan 7'si bu temaya göndermede bulunmuştur. K1'in “çözüm bulamıyoruz ama yine de bir şeyler yapmaya çalışıyoruz”, K3'ün “sosyolog aslında toplumdaki problemleri, anomileri görüp bunları değerlendiren analiz eden ve bunlara çözüm önerisi üreten de kişidir”, K17'nin “[sosyolog] toplumdaki sorunları bulup onların çözülmesinde yer alabilirdi. Bu kadar çok kadın cinayetleri [var] bunu inceleyebilirdi, çözüm üretebilirdi”, K18'in “biz [sosyologlar] toplumu ilgilendiren problemlerle bir aradayız. (...) şiddetin toplumda nasıl etkileri var veya bu etkileri nasıl en aza indirebiliriz, buna nasıl çözüm bulabiliriz, (...) tartışmamız gerekiyor”, K19'un “toplumsal cinsiyet eşitsizliği, gelir bu eşitsizliği çözer, şiddet ya da adalet sistemindeki aksaklıkları analiz eder, çözüm önerisi sunar (...) bir röntgen çeker ve ilacını reçetesini yazar” ve K20'nin “toplumun iyi bir düzeye gelmesini sağlar (...) sosyologlar. Okul nasıl olmalı, öğrenciler, işçiler, işverenler... Çözüm bulabileceğimizi düşünüyorum. Bunun için yetiştiriliyoruz” sözleri doğrudan çözümle ilişkilidir. K8'se hayali çerçevesinde “toplumsal fayda” temasına göndermeyle benzer şeyler söylemektedir: “[sosyolog] topluma faydalı olmalı. (...) topluma faydalı olma konusunda takıntılıyım ben.” Anlaşılmalıdır ki; bu katılımcılar için çare olmadıkları sürece, araştıran birer sosyolog olmak dahi yabancılaşma deneyimlememeleri için yeterli olamayacaktır.

Ayrıca “eleştiren” sosyoloji teması da bölümde karşılık bulabilmiştir. K11 sosyolojiyi “kendinin dışında bir grubun içinde yaşamak ve grubun normlarını sorgulamak” ve sosyoloğu “başkasının fısıldadığı seslerle hareket etmeyendir” biçiminde tanımlamakta ve “hak savunma bana sosyolojiden geldi. İstedikleri kadar bastırmaya çalışsınlar o ses susmuyor, susmayacak da” diye eklemektedir. K16 “bizim bir hoca vardı ‘sosyolog kelle koltukta gezen adamdır’ demişti. ‘Rahatsız eder’ demişti” demektedir. Ayrıca “resim çeken” sosyolojiyi “sosyolog bir toplumda olan vakayı inceler ve çekilir denir (...) sosyolog kendi fikrini söylemezse gazeteciden bir farkı kalmıyor” sözleriyle eleştirmektedir. Kendilerine yapının olumsuz etkilerini eleştirme görevi atfeden bu katılımcılar için, yapıyı yeniden ürettiğini düşündükleri iş tecrübelerinin yıkıcılığı anlaşılmalıdır. Katılımcıların sosyolog tanımlarının yabancılaşma tecrübelerine etkisi burada açıkça görülebilecektir; kendilerine atfettikleri araştırmacılık görevini gerçekleştirebilen katılımcılar yabancılaşma tecrübe etmezlerken, “çare olmak”, “eleştirmek” görevlerini gerçekleştiremeyen katılımcıların mutsuzluğu dikkate değerdir.

Yabancılaşacak Hayaller: “Bir Afrika hayali vardı küçükken...”

Hayaller, sosyoloji mezunlarının birer sosyolog olarak kendilerine atfettikleri sorumluluk ve görevler, mesleğe olan ilgileri, bir anlamda yaşam amaçlarıdır. Vasıftan, ilgiden, yani hayalden kopuk bir çalışma hayatı, giderek anlamsızlaşacak, salt ekonomik kazanca indirgenecek, çalışanlar önce işlerine, ardından bir bütün olarak hayata yabancılaşacaklardır. Bu bölümde sunulan katılımcıların bir kısmının başlarına gelen budur. Bir diğer kısım katılımcınsa yabancılaşma tecrübelerinin sebebi doğrudan ekonomiktir, kazanılan maaşın ihtiyaç karşılamaya bile yetmemesidir. Hayaller bağlamındaki temalar “değişim değeri” ve “toplumsal fayda”dır; hatırlanırsa yabancılaşma tecrübe etmeyen 9 katılımcıdan 4'ü (~%44) “değişim değeri” göndermeli hayaller sunmuşlardı, yabancılaşma tecrübe eden 11 katılımcıdan 7'siyse (~%64) “toplumsal fayda”yı merkeze almışlardır.

“Değişim değeri” içeren hayallere sahip katılımcılara odaklanılırsa, yine ekonomik kazancın ve fakat özellikle boş zamanın öne çıktığı görülecektir. K3 “özel hayat iş dengesini sağlayabileceğim bir iş istiyorum. Kendime vakit kalsın istiyorum”; K4 “[sosyolog olmama rağmen] hemen para kazanabileceğim bir konumda özel sektörde çalışabileceğim alanlar var”; K13 “diğer türlü de özelde çalışıp aşağı yukarı [aynı ücret], arada çok bir fark olmadığı için en azından burada erken çıkarım” sözleriyle “değişim değeri”ni

vurgulamaktadırlar. K4 ve K13'ün, yabancılaşma tecrübesi yaşayan katılımcılar arasında sosyoloğu “resim çeken” vasfıyla tanımlayan tek katılımcılar olmaları bu bağlamda önemlidir. Dahası; tüm örneklem çerçevesinde “değişim değeri” göndermeli hayallere sahip 8 katılımcıdan 6'sının sosyoloğu “resim çekme” vasfıyla tanımlaması oldukça anlamlıdır. K16 da “memur arkadaşlarım daha az çalışıp daha çok para kazanıyor. (...) memurluk çok isterdim boş zamanı çok seviyorum çünkü” sözleriyle “değişim değeri”ni vurgulamış, ancak “böyle bir işe atanırsam makaleler yayınlamak istiyorum” diye ekleyerek boş zamanını sosyolog olmak için kullanacağını vurgulamıştır. Neoliberal piyasada değişim değerine sahip olamayan sosyolojinin nasıl bir boş zaman etkinliğine, bir hobiye indirgendiği katılımcı ifadelerinde dahi görülebilecektir.

“Toplumsal fayda” hayalleri bölümün esas önemli içeriğidir: K1'in “[sosyoloji] insan hayatına dokunan bir bölüm. Hayatımda böyle bir şey yapmak istiyorum gibi, faydalı olabilirim gibi düşünmüştüm”, K17'nin “toplumu inceleyip buna bu şekilde çözüm bulunabilir şeklinde çalışmak isterdim. Sorunlara yardımcı olmak isterdim” ve K19'un “şeydim, ben sosyolog olarak burada iyi şeyler yapacağım... Bir kişiye bile dokunsak şeydir [iyidir] kafasıydım” sözleri kısadır, ancak tümü “ama olmadı” ifadesiyle bitirilebilir. K11 “ufak bir akademi kurabilsem çok mutlu olurum (...) ücretsiz atölyeler açabilmem gerekiyor. Dezavantajlı çocuklara da ulaşabilmek çok kıymetli” demekte, para kazanmayı/değişim değerini önemsemeden zanaatkarca emek verebilmeyi düşlemektedir. K18 “en büyük hayalim, uluslararası fedai gibi düşünülebilir, UNICEF gibi kurumlarda çalışmak isterdim” demekte ve “staj döneminde çalışmaya başladım. En mutlu olduğum zamanlardan biri oydu. (...) mesleğimi yapıyor olma duygusu çok güzel gelmişti” ifadeleriyle sosyolog olabildiği zamanların hayalleriyle ne kadar örtüştüğünü üzülenek vurgulamaktadır. Geçinebilmek adına garsonluk yapan K20 “staj yapma imkânı buldum Aile Bakanlığı'nda ve dedim ki ‘böyle iş bulabiliyorsak çok güzel’ (...) insanlara yardımcı olacak çok güzel bir işti” demektedir ve “yüksek lisansa başvurup (...) Türkiye bu haldeyken kadın [üzerine] çalışmak çok istiyorum. Bunu yapmadan ölmek istemiyorum. En büyük hayalim bu” diye eklemektedir. K8'in Afrika'yı kurtarma hayaliyse oldukça vurucudur: “Maddi yetersizlikten dolayı bir şeylere ulaşamayan çocuklarla alakalı yapmak istediğim projeler vardı. Bir Afrika hayali vardı küçükken oradakileri kurtaracağım gibi...”

Tablo 5. Yabancılaşma Deneyimleyen Katılımcılara Dair Tematik Analiz

Kat.	Gruplandırılmış Meslek	Gelir	Tercih	Sosyolog Vafı	Hayaller
K3	Satış/Pazarlama Birimi Çalışanları	A	İsteyerek	Çare Olan	Değişim Değeri
K8		2A	İsteyerek	Çare Olan	Toplumsal Fayda
K17		2A	İsteyerek	Çare Olan	Toplumsal Fayda
K19	Hizmet Sektörü Çalışanları	3A	Rastgele	Çare Olan	Toplumsal Fayda
K20	(Vasf Gerektirmeyen)	A	Rastgele	Çare Olan	Toplumsal Fayda
K11	Öğretmenler (Ücretli/Özel Okul)	2A	Rastgele	Eleştiren	Toplumsal Fayda
K13		A	Rastgele	Resim Çeken	Değişim Değeri
K16		2A	İsteyerek	Eleştiren	Değişim Değeri
K18		A	Rastgele	Çare Olan	Toplumsal Fayda
K1	İnsan Kaynakları Çalışanları	2A	Rastgele	Çare Olan	Toplumsal Fayda
K4		2A	İsteyerek	Resim Çeken	Değişim Değeri

Yabancılaşma tecrübesi yaşayan katılımcılara dair analizin özetlendiği Tablo 5 göstermektedir ki; ilk olarak bu katılımcıların tümü kendilerini sosyolog olarak görmedikleri işlerde çalışmak *zorunda* kalmışlardır. İkincisi bu katılımcılar arasında sosyolojiyi “rastgele” tercih etme olgusu yaygındır. “Çare olan” ve “eleştiren” sosyoloji tanımlarının bu katılımcılar arasındaki yaygınlığı; yabancılaşma tecrübesinin kişinin kendisine atfettiği görev ve vasıflarla ilişkisini ortaya koymaktadır, zira bu katılımcılar ne toplumsal yaralara çare olabildikleri ne de yaraların sebebinin eleştirebildikleri, hatta belki de bu yaralara sebep olmak zorunda kaldıkları işlere mahkûm olmuşlardır.

Yabancılaşan Hayatlar: “O çarkın içinde...”

Bu çalışma, hayallerinden kopuk çalışma hayatlarında yoğun yabancılaşma deneyimleyen sosyoloji mezunlarının sıkıntılarını aktarmayı amaçlamıştır, dolayısıyla bu bölüm en önemli bulguları içermektedir. Kuramsal tartışmadan hatırlanırsa yabancılaşmaya dair üç tema kurgulanmıştır: (1) Çalışmanın ihtiyaç karşılamaya indirgenmesi/yetmemesi bağlamındaki “geçinemiyorum”, (2) çalışmanın insanın ilgi ve hayalinden, kendisine atfettiği görev ve vasıftan kopması bağlamındaki “çarkın içinde” ve (3) çalışmanın ölçüm ve sayısallaştırma aracılığıyla planlanması ve denetlenmesi, çalışanın kontrolünden kopartılması bağlamındaki “ölçmenin iktidarı.” Bu çerçevede, bu bölümde katılımcıların iş hayatlarındaki çarkın içinde, geçinememe ve ölçülerek sindirilme anlatıları sunulacaktır. Sunumda Tablo 5 referans alınarak; (1) hayali “değişim değeri” olan katılımcılar (K3, 4, 13, 16), (2) hayali “toplumsal fayda” olup bölümü “rastgele” tercih etmiş katılımcılar (K1, 11, 18, 19, 20) ve (3) hem sosyolojiyi “isteyerek” tercih etmiş, hem sosyologu “çare olmak” vasfıyla tanımlayan, hem de “toplumsal fayda” hayalleriyle yola çıkan katılımcılar (K8 ve 17) sıralaması esas alınacaktır. Özellikle bu son iki katılımcı bulgular açısından merkezi önemdedirler.

Dil kursunda çalışan K3 “çarkın içinde” temasının ismini koymuştur: “O çarkın içinde elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışıyorsun anlamlı bulduğun kısma dair ama... Eğitim sektörüyle satış bir arada olduğu için etik çatışma yaratıyor (...) Tek yapmam gereken akademik bir kaygı olmadan satış... Eğitimi satmaya çalışıyorum” sözleriyle K3 kullanım değeri içermesi gereken işinin değişim değerine indirgenişini eleştirmekte ve eklemektedir: “Rekabeti besliyorlar (...) Yabancılaştığımı hissediyorum. (...) Yaptığımız iş hayal satmak.” Neoliberal piyasanın her alanı rekabete indirgediği eleştirisi (Dardot ve Laval, 2018) hatırlanırsa K3’ün sözleri oldukça anlamlıdır. K3 ayrıca “satış kaygısı, performansını yüksek gösterme kaygısı (...) sistem üzerinden kontrol ediliyor” diyerek “ölçmenin iktidarı” temasını, performans sistemlerinin çalışanlar üzerindeki iktidarını (Braverman, 2008; Gaulejac, 2013) vurgulamaktadır. K3 asgari ücret kazanmasına rağmen “geçinemiyorum” temasına gönderme yapmamıştır. İnsan Kaynakları çalışanı K4 “ilk başladığımda (...) sosyolog kimliğiyle dolaşıyordum. O kimliğim çok geri planda kaldı” demekte ve “başta buruk tarafları çok oldu. Sonra yabancılaşıyorsun, ‘orada Marxist geçiniyordum burada bankada çalışıyorum’ diyorsun” diye eklemektedir. K4’ün sözleri yapıyı yeniden üreten “çarkın içinde” tutunabilmek için, eğitimi sırasında edindiği eleştirel çerçevelerden nasıl kopması gerektiğini ortaya koymaktadır. K4 “geçinemiyorum” ve “ölçmenin iktidarı” temalarına gönderme yapmamıştır. Ücretli özel eğitim öğretmeni K13 işini “aslında yapılmaması gereken bir iş, ama mecbur...” biçiminde tanımlamaktadır. Bu işi yapılmayacak kılansa maaşıdır: “En önemli sorun (...) ücretli öğretmenliğin ekonomik boyutu. (...) Resmî tatillerde ücretin kesilmesi. Sigortanın yarım yatması. (...) Sistem bunu sömürüyor ve bunu bir meslek gibi sunuyor.” K13’ün gönderme yaptığı tek tema “geçinemiyorum”dur. K16’nın sözleriyle vurucudur: “Bazen kendime ‘ulan sen sosyologsun’ diyorum. (...) ‘Ne hayallerin vardı nerelere geldin’, ‘Sosyologsun, ne işe yarıyor sosyologluğun?’ Sabaha kadar sosyologum de... O yüzden ben kendime sosyolog. Oturduğu yerde sosyolojik analizler yapan...” K16 sosyolojinin bugün piyasa değeri olmayan bir hobiye indirgendiğini, karşılığı olmayan bir hayalden fazlası olamadığını vurgulamaktadır. Ayrıca işinin değişim değeri vurgusunu da eleştirmektedir: “Özel eğitim kurumlarının amacı aleni. (...) öğretmenler toplantısında da yönetim toplantısında da para hesabı yapılır. Hep para konuşulur. Öğrenci de müşteri olarak görülür, veli de müşteri olarak görülür. Amaçları para kazanmak.” K16 da “çarkın içinde” yıkılan hayallerini vurgulamakta ve “geçinemiyorum”, “ölçmenin iktidarı” temalarından bahsetmemektedir.

Hayali “toplumsal fayda” olan fakat tercihini “rastgele” gerçekleştirmiş katılımcılardan K1 İnsan Kaynaklarında çalışmakta ve iş hayatını “herkes der ya ‘modern kölelik’ diye. 9-5 plazaya kapanmış bir hayat” cümleleriyle tanımlamaktadır. İşindeki etkinliklerini “robotik görüşmeler... Klasik şey vardır ya ‘bize kendinizi anlatın, niye istifa ettin, ne yaptın’ diye bir anda görüşmeyi bitirirler, biz sizi arayacağız derler ve kapatırlar, klasik İK...” sözleriyle anlatan K1 için temel çelişki insancılıkla kölelik veya *robotiklik* arasındadır: “Kimse insancıl bir şekilde İK yap demiyor.” K1 yabancılaşma tecrübesini, değişim değerini önceleyen “çarkın içinde” insanilikten uzaklaşmakla ilişkilendirmektedir, öyle ki “hayal de kuramıyorum çünkü nasıl hayal kuracağımı bilmiyorum” diyecek noktaya varmıştır. K1 “geçinemiyorum” ve “ölçmenin iktidarı” temalarından bahsetmemiştir. Rehberlik öğretmeni K11 araştırmancının başlığına ilham vermiştir: “Ne hayallerle çıkıyoruz yola ama birden *hayatın gerçekliği* çarpıyor size.” K11 için hayatın gerçekliği “geçinemiyorum” temasıyla ilişkilidir: “Maddi kaygılarınız başlıyor. Çalışmak durumundasınız.” Dahası “okurken sığ gelen bu alanı [pdr] yapamam dedim (...) ama bazen konuştuğunuz şeyleri yiyorsunuz” ifadesiyle K11, “çarkın içinde” hayalinden uzak, sığ bulduğu bir işi yapmak zorunda kalışından yakınmaktadır, “ölçmenin iktidarı” temasına gönderme yapmamıştır. “Mezun olur olmaz iş bulmakta zorlanıyoruz. Sosyoloji mezunu olduğumuzda yaşadığımız şey hoş olmuyor” diyen K18 bir diğer ücretli öğretmendir. “Sosyoloji mezunu olduğumu söylememi istemeyen bir kurumdaydım çünkü beni İngilizce öğretmeni olarak tanıtıyorlardı” diyen K18 vasfını gerçekleştirememekle kalmamış, “çarkın içinde” gizlemek zorunda bırakılmıştır! “Geçinemiyorum” ve “ölçmenin iktidarı” temalarındansa bahsetmemiştir.

Bir bağımlılık hattında taşeron şirket aracılığıyla çağrı merkezi operatörü olarak çalışmış K19 “çok iyi para kazanıyordum (...) ama o kadar boş ve kofti bir işti ki” sözleriyle işinde anlam bulamadığı takdirde değişim değerinin önemi olmadığını vurgulamaktadır. “Kredi kartı satar gibi umut satıyorum. ‘Her şey çok güzel olacak’ falan diyorum ama kadın mesela bıçaklanmış” ifadeleri, devindiği “çarkın içinde”, *umut satmaktan* duyduğu rahatsızlığını göstermektedir. K19 ayrıca “çağrılar dinleniyor ve [kurumun] takıldığı şey şu: ‘Sesin düşmüş’ (...) Kayıt alınıyor” diyerek “ölçmenin iktidarı” temasını vurgulamış ancak “geçinemiyorum” temasından bahsetmemiştir. Garson olan K20 “geçinemiyorum” temasını şöyle vurgulamıştır: “Mezun olunca ellerim bomboş kaldım (...) Kendi ayaklarımın üstünde durmak istiyorum mümkün olmuyor. Kendi işini yapamasan da bir yerde para kazanmak zorundasın.” Temel problem, neoliberalizmin esnek vasıf anlayışının diplomalıları vasıf gerektirmeyen işlere mahkûm edilişiyse, K20 bu problemi tek cümlesiyle ifade edebilmiştir: “Ben dört yıllık sosyoloji okudum ama garson oldum. Bırakamıyorum maddi sebeplerden ötürü” diyen K20 “çarkın içinde” temasına “sosyolojiden yabancılaşıyorum, sadece garson değil, öğretmen de yabancılaşıyor” cümleleriyle, birçok *geçerli* mesleğin sosyolog vasfı barındırmadığını vurgulayarak gönderme yapmaktadır. Dahası “üstte bir patron var ve onun kurallarında devam etmek zorundasınız” sözleri, emeğinin kontrolünü yitirmesi bağlamında “ölçmenin iktidarı” temasını hatırlatmaktadır.

Sosyolojiyi “isteyerek” seçmiş, sosyologu “çare olmak” vasfıyla tanımlayan ve “toplumsal fayda” hayalleriyle yola çıkan K8 ve K17 doğrudan araştırma problemin temas eden iki önemli katılımcıdır. K8 hayali ve iş hayatı arasındaki uyumsuzluğu “sosyoloji mezunuyum, tiyatro yapmışım, müzik tarafım olmuş (...) gelip [bir firma]’da satış noktasında [çalışıyorum], topluma karşı bir sorumluluğu kalmamış... (...) çok içi boş bir şey yapıyorsun, faydasız, kimseye faydası yok” sözleriyle aktarmaktadır. Eleştirmesi gerektiğine inandığı “çarkının içinde” sıkışıp kaldığını “hayalimin dışında ve eleştirdiğim bir sistemin içine düştüm. (...) Beyaz yaka olsun, tüketim olsun, (...) eleştirdiğim her şeyin içine düştüm” cümleleriyle aktaran K8 hem “geçinemiyorum” hem de “ölçmenin iktidarı” temalarına “para kazanmam gerekiyor. Hiçbir şeye vakit ayıramıyorum. Para için zamanımı satıyorum. Karar verme yetimi kaybettim” sözleriyle gönderme yapmıştır.

K17 de eleştirmek istediği “çarkın içinde” yaşadığı yabancılaşmayı vurgulamıştır: “Özel bir firmada çalışmak istemezdim. Tüketimle ilgili konuşuyorsun derslerde ama sonra tüketime teşvik etmek için pazarlama alanında çalışıyorsun. (...) Sosyoloji okurken gördüğüm şey buydu, [insanları] tüketime

yönlendiriyorlar... Ama çalışmam gerektiği zaman sürekli tüketime teşvik etmen gerekiyor.” K17 banka veznesinde çalışmak zorunda olmasına rağmen değişim değerini kendisine ters bulmaktadır: “Sürekli bir şeyi satacağsın yani başka bir alan yok (...) kredi vermen gerekiyor. Sigorta satman gerekiyor. Bir şeyleri pazarlıyorsun. (...) Bana çok ters şeyler.” K17’nin işe devam etme sebebiyse doğrudan ekonomiktir, işsizliktir; “iş de yok... Mülakata çağırın da yok” sözleri “geçinemiyorum” temasını hatırlatmaktadır. Hatta K17 kendisini tanıtırken hayalini gizlemek zorunda kalmıştır: “İlk gün işe gittim. ‘Neden bu alan?’ diyorlar. ‘Alanımda iş bulamadım’ diyemedim, ben de ‘küçüklükten hayalim paralarla uğraşmaktı’ dedim yadırgamasınlar diye.” K17’nin sözleri neoliberalizmin piyasada değer görmeyen alanların mezunlarının vasıflarıyla ilişkisiz işlere nasıl mahkûm edildiğinin adeta özetidir. K17 ayrıca “ölçmenin iktidarı” temasına da göndermeler yapmıştır: “Hedefim bile var, sana belli bir hedef veriyorlar, sen bu kadar satış yapmak zorundasın” sözleri kendisinin olmayan ölçülebilir bir hedefe zorlanışını (Giddens, 2014, Braverman, 2008) vurgulamaktadır. “Rapor vermek zorundayım. Yaptığım her şey inceleniyor. (...) Bilgisayarımda taradığım her bir belge akşam onların kontrolünden geçiyor” sözleriyle “yönetmelik iktidar”ın (Gaulejac, 2013) tanımı gibidir.

Aşınan Karakter: “Siz sosyologsunuz, ben garsonum”

Bu katılımcılar; yalnızca hayalleriyle uyumsuz iş hayatlarında yabancılaşma yaşamakla kalmamış, aynı zamanda neoliberalizmin esnek, güvencesiz emek piyasalarında tutunabilmek adına uzmanlıklarını, karakterlerini reddederek (Sennett, 2017a) hafızadan yoksun işlerde çalışmaya (Standing, 2015) mecbur olmuşlardır. Bu katılımcıların; sosyoloğu çoğunlukla “çare olmak” vasfıyla tanımlamaları ve hayallerinin de “toplumsal fayda” bağlamını içerdiği hatırlanırsa kendilerini, eğitimini aldıkları işi en iyi biçimde yapmak isteyen birer zanaatkar (Sennett, 2019) olarak görmek istedikleri ancak geçinebilmek adına zanaatlarından vazgeçtikleri anlaşılmalıdır. “Bir yabancı dil kursunda alanımla hiçbir alakası olmayan bir işte çalışıyorum. Önceki iş deneyimlerim de bu minvalde oldu. (...) Tüm iş deneyimlerim sosyoloji dışında gelişti” diyen K3 neoliberal piyasanın esnek vasıf *zorunluluğundan* yakınmaktadır. Ayrıca “kendimi bir sosyolog olarak göremiyorum. Sosyolog hissetmiyorum. (...) Alanda nerede çalışabilirim diye çok baktım. Böyle bir alan yok...” sözleriyle sosyolojinin bir değişim değerine sahip olamadığını vurgulamakta ve “düzenimi burada kurmak üzereyim. Farklı şehirlere gitme, tayin için çok uygun gözüküyor” diyerek yaşam üzerinde kontrol kurmanın zorluğunu vurgulamaktadır. İnsan Kaynakları çalışanı K4 başlangıçta “ben hiçbir yerde ömür boyu kalamam muhtemelen (...) meslekler uzun süreli kalıcı olmayacak” sözleriyle mesleklerin özdeşliğini, gelip geçiciliğini *romantik* biçimde olumlar görmüştür. Ancak devamında “lisans dönemimden iz kalmazsa benden hiçbir iz kalmaz. O yüzden [sosyolojiyi] tamamen yok edemem, ama köreldiğimi hissediyorum” diyerek, giderek aşınan karakterinden duyduğu mutsuzluğu vurgulamıştır.

Diğer insan kaynakları çalışanı K1, “ne yapmak istemediğimden emindim. İnsan kaynaklarında çalışmak asla istemiyordum. (...) Sosyolojinin İK’yla bağlantılı olduğunu düşünmüyordum” sözleriyle vasfının tam tersi bir iş yapmaktan duyduğu üzüntüyü vurgulamaktadır. K1’in “sosyolojiye ilgi duyan biriyle tanıştım. Sosyoloji mezunu olduğumu duyunca bir şey söyledi bana ve ben yabancı dilde bir şey söylemiş gibi baktım. (...) Okuduğumuz şeylerin çoğu rafa kalktı” sözleri karakter aşınmasının tanımı gibidir. Ayrıca K1 “üniversite bir araç gibi. Herkes üniversite mezunu olmanızı istiyor. Ben bu kriteri tamamladım. (...) Sürekli aynı işi yapmanın insanı körelttiğini düşünüyorum. İki üç yılda bir sektör değiştirip kendimi daha zinde tutabilirim” cümleleriyle piyasanın esnekliğini kabullenmiş görünmektedir. Garson olan K20 “mezun olduktan sonra CV yolladım belki sosyolog olarak çalışabilirim diye ve kimse dönmedi” sözleriyle sosyolojinin piyasadaki geçersizliğini vurgulamıştır, ayrıca “hayallerin için kendine yatırım yapmak zorundasın. Ben zaten [bir şehirde] yaşıyorum, turizm şehri ve onun dışında iş alanı yok. Garson olarak işe başladım” demekte, neoliberalizmin bireyleri rekabetçi yatırımcılara indirgeyişinden (Dardot ve Laval, 2018) yakınmaktadır. Karakter aşınmasına gönderme yapan sözleriyle vurucudur: “İçim buruk. ‘Sen ne okudun’ dediklerinde, (...) sosyolog dememeliyim gibi geliyor. Meslekten uzaklaştım, siz sosyologsunuz ben garsonum.”

Hatırlanırsa K8 ve K17 doğrudan araştırma problemin temas eden iki önemli katılımcıdır. K8'in "sadece onlar [patronlar veya ayrıcalıklılar] için sistemi kolaylaştırıp o sistemi bilen bir insan haline dönüşeceğim" sözleri, yaşadığı kaçınılmaz dönüşüm karşısındaki çaresizliğini göstermektedir. K8 ayrıca "unvan enflasyonu" (Standing, 2015, s. 36) kavramına da vurgu yapmaktadır: "Nasıl bir unvan? Kartvizitinde bir hava, ama sana title'ı veriyorlar seni oradan pohpohlayıp daha çok üstüne biniyorlar." Karakter aşınmasıysa şöyle anlatmıştır: "Kendimi sosyolog görmüyorum. (...) Boşuna mı okudum bu kadar kitabı? Bu kadar yazıyı boşuna mı yazdım? Öğrendiğim şeylerin çok değerli olduğunun farkındaydım ve bunları unutmaktan çok korkuyorum. (...) Yaptığım iş bunları unutturacak."

Veznedar K17 sosyolojinin piyasadaki geçersizliğinin farkındadır: "[Sosyologlar] çok fazla alanda çalışıyor ama kendi alanları değil. İnsan kaynaklarında çalışıyor, pazarlamada çalışıyor, medyada çalışıyor ama hiçbirinde sosyolog olarak çalışmıyor." Sosyoloji mezunlarının neoliberal piyasalarının iş bulma yarışında bir kulvara dahi sahip olamadıklarını "nerede çalışacağım? Bakıyorum sadece insan kaynakları... Mezun olduktan sonra 'sosyologlar nerede çalışır' diye yazdım. En çok İK çıkıyor, pazarlama çıktı, medya çıktı... Nereye olursa olsun başvurdum" cümleleriyle vurgulayan K17, ayrıca "çok farklı alanlardan gelen vardı. Siyaset vardı, psikoloji vardı..." diyerek diplomanın yalnızca bir *işe girebilir belgesine* dönüşmesinden yakınmaktadır. K17 aşınan karakteriniye şöyle vurgulamaktadır: "Hayalimle hiç alakası yok (...) Dört sene emek verdim. Çok isterdim kendi alanımda çalışmak. Çok severek okudum. Ama iş ararken insanların küçümsemesini görünce keşke okumasaydım dedim."

Yabancılaşmayı Meşrulaştırmak: "Kendimi böyle avuttum"

Yaşadıkları yabancılaşma ve karakter aşınması tecrübelerine rağmen bu katılımcıların geçinebilmek adına çalışmaya devam etmeleri gerekmektedir; vasıf ve hayalleriyle ilişkisiz bu işlerde çalışmaya devam edebilmek için aradıkları anlamlarsa bu bölümde "meşrulaştırma" teması altında sunulacaktır. Bu bağlamda genel kabul; "iş ve yaşamın ayrılması" (Gorz, 2019) sonucunda insanın para, statü, boş zaman kazanabilmek amacıyla *kendisi olamadığı* mesaisine katlandığıdır. Ancak katılımcıların değişim değerinden -para ve boş zaman- ziyade, "toplumsal fayda", "mücadele" veya yaşamlarını kontrol edebilmeleri bağlamındaki "kendim olabilmek" temaları çerçevesinde emeklerinde anlam aradıkları görülebilecektir.

Özel bir dershanede satışçı olan K3 "normal bir mağazada satış elemanı olarak çalışmaktansa bunun topluma katkı açısından daha iyi olacağını düşündüm" diyerek "toplumsal fayda" göndermeli bir anlam arayışını vurgulamıştır. K3'ün "satıştan çok birinin bir şeyler öğrenip geliştiğini görünce tatmin oluyorum" sözleri yabancılaşmasını nasıl meşrulaştırdığını göstermektedir. İnsan Kaynakları çalışanı K4 "beni tatmin edebilecek noktalara odaklanmaya başladım (...) insanlarla bir temas içerisinde olmak, onların kariyerlerinde, hayatlarında bir noktaya dokunabilmek beni tatmin etti" sözleriyle yine "toplumsal fayda" temelli bir anlam arayışı sunmaktadır. K4, "bir anlam ihtiyacı duyuyordum şöyle edindim. Genç jenerasyonla çok çalışıyorum. Onların doğru yerlerde doğru adımlar atması karakterlerine [uygun] yerlere gelebilmesi beni çok mutlu ediyor" sözleriyle işe aldığı insanların mutluluğu bağlamında "toplumsal fayda"da anlam bulmaktadır. Ücretli özel eğitim öğretmeni K13 "bu çocuklar özel çocuklar, onların hayatlarına dokunuyorum onlar da benim hayatıma dokunuyor. Dolaylı da olsa o duyguyu hissediyorum. İnsan kaynaklarında çalışıyor olsaydım daha mutsuz olurudum. Belki daha çok para kazanırdım ama masa başı işi yapabilecek biri değilim" sözleri zor hayatına rağmen katkı sağladığı "toplumsal fayda" beraberinde çalışmaya devam edebildiğini göstermektedir. Hayalleri "toplumsal fayda" içermeyen bu katılımcıların, çalışmaya devam etme motivasyonlarını topluma sağladıkları faydada bulmaları dikkat çekicidir. Elbette yabancılaştıran bir çalışma hayatında anlam, "manevi tatmin" (Vatansever ve Yalçın, 2024, s. 80) aramanın, maddiyatı önemsememenin (s. 83), yabancılaşmış emeği uyumlandırma ve boş zamanı dahi ekonomikleştirme işlevi gören bir *mit* (Fleming, 2022, s. 37) olduğu eleştirileri burada hatırlanmalıdır.

Ücretli felsefe öğretmeni K16'ysa işinde aradığı anlamı "mücadele"de bulmaktadır: "Ben eğitimin sistemi yeniden üreten bir kurum olduğunun farkında olduğumdan öğrencileri de okumaları konusunda

zorlamıyordum. [Eğitimin] gereksiz bir kurum olduğunun farkındayım bunu bana sosyoloji öğretti, felsefe öğretti” diyen ve “ben üç haftadır Marx işliyorum dershanede. Kurum bana anlatma dese de anlatırım. (...) Hocam o zaman senle çalışamayalım dediklerinde arkama dönüp bakmam” diye eklemektedir. K16 çalışmaya devam etme motivasyonunu onu yabancılaştıran sistemi yıkma ihtimalinde bulmaktadır: “İlk derse girdiğimde şunu söylüyorum, ‘Ben burada size felsefeyi bildiğiniz felsefenin dışında anlatacağım’ (...) sistemden memnun değilim bunu hep beraber yıkalım!”

Tablo 6. Yabancılaşma Deneyimleyen Katılımcılar ve Tüm Temalar

Kat.	Tercih	Sosyolog Vasfı	Hayaller	Yabancılaşma	Meşrulaştırma
K8	İsteyerek	Çare Olan	Toplumsal Fayda	Çarkın İçinde Ölçmenin İktidarı Geçinmiyorum	Mücadele
K17	İsteyerek	Çare Olan	Toplumsal Fayda	Çarkın İçinde Ölçmenin İktidarı Geçinmiyorum	-
K1	Rastgele	Çare Olan	Toplumsal Fayda	Çarkın İçinde	Toplumsal Fayda Kendim Olmak
K11	Rastgele	Eleştiren	Toplumsal Fayda	Çarkın İçinde Geçinmiyorum	Toplumsal Fayda Mücadele
K18	Rastgele	Çare Olan	Toplumsal Fayda	Çarkın İçinde	Toplumsal Fayda
K19	Rastgele	Çare Olan	Toplumsal Fayda	Çarkın İçinde Ölçmenin İktidarı	-
K20	Rastgele	Çare Olan	Toplumsal Fayda	Çarkın İçinde Ölçmenin İktidarı Geçinmiyorum	-
K3	İsteyerek	Çare Olan	Değişim Değeri	Çarkın İçinde Ölçmenin İktidarı	Toplumsal Fayda
K4	İsteyerek	Resim Çeken	Değişim Değeri	Çarkın İçinde	Toplumsal Fayda
K13	Rastgele	Resim Çeken	Değişim Değeri	Geçinmiyorum	Toplumsal Fayda
K16	İsteyerek	Eleştiren	Değişim Değeri	Çarkın İçinde	Mücadele

Bir diğer İnsan Kaynakları çalışması K1 de aradığı anlamı “toplumsal fayda”da bulmaktadır: “Klasik İK şeyi var ya ben onu yıkmaya çalıştım (...) Bu insanlar nezdinde ben onlara bir iş kazandırdım ve ekmek kapısı buldum. (...) benim kadar yardımcı olmayan çok.” Öte yandan K1 “takım elbiseyle işe gidip gelmek, kravat ve gömleğin içinde boğulmak, kumaş pantolon içinde yanmak en büyük kâbusumdur. Bunu yaşamıyor olmak güzel” demektedir, yaşamını en azından dış görünüşü çerçevesinde kontrol edebildiği, “kendi olabildiği” için yabancılaşmasını meşru görebilmektedir. Özel okul rehberlik öğretmeni K11’in “çocuklara öğretebileceğim, keyif alabileceğim yerlerin de olduğunu fark ettim. (...) Benim çocuklarla çalışabilmemi, onlarla iletişim kurabiliyor olmamı kullanmam gerekiyor. Bunu da insani değerleri aktararak yapabilirim”

sözleri yine “toplumsal fayda” beraberinde bir meşrulaştırma pratiğini göstermektedir. K11 için iş bir “mücadele” alanıdır: “‘Bu ırkçı bir söylem, bunu söylememeliyiz. Cinsiyetçi kalıpları bırakalım’ diyorum [çocuklara], mücadele her yerde devam ediyor!’ Bir diğer ücretli öğretmen K18’in yabancılaştırma meşrulaştırma veya *kendini avutma* pratiği “toplumsal fayda”yla ilişkilidir: “[Velilerden] geri dönüşler oluyordu, ‘nice öğretmen var ki mesleğinin karşılığını veremiyor ama sizin sosyolojik açıdan bakıp destek veriyor olmanız daha kıymetli.’ (...) Sosyolojinin temelinde olan şey yardım etmek, fayda sağlamak, problemleri çözmek. Kendimi böyle avuttum.” En yoğun yabancılaştırma tecrübesi yaşayan katılımcılardan K8’se olumsuz iş tecrübesini egemen toplumsal cinsiyet kodlarıyla “mücadele”si çerçevesinde meşrulaştırmaktadır: “Kendimden ödün vermemeye çalışarak [işimde] bazı şeyleri düzeltmeye çalıştım. Kadın-erkek eşitsizliği olsun, ‘hadi bir çay getir, kızımızın elinden içelim’, böyle şeylere de tepkiler verdim. Gurur duyuyorum.” Yabancılaştırma deneyimleyen katılımcıların gönderme yaptıkları tüm temalar Tablo 6’da sunulmuştur.

Tartışma ve Sonuç

Neoliberalizm beraberinde giderek güvencesizleşen, belirsizleşen ve esnekleşen emek; vasıfları da esnekleştirerek tüm meslekleri birbirlerine benzetmiş, değersizleştirmiş (Sennett, 2017b; Standing, 2015), özellikle araçsal olamayan ve dolayısıyla emek piyasalarında da değerli görülmemeyen, çoğunlukla sosyal bilimlere çağrıştıran alanlar üzerinde baskı kurmuştur (E.K. Erdoğan, 2021). Üniversite okumanın iş bulmaya ve çalışmanın da geçinmeye indirgendığı günümüz piyasalarından bakıldığında; iş bulamayan mezunların “boşuna mı okuduk” ve işe giremeyen mezunları eleştirenlerin “iş beğenmiyorlar” serzenişleri arasındaki bu gerilim, toplumu daha uzun yıllar meşgul edecek görünmektedir (N. Erdoğan, 2017). Diplomalıların “yedek işgücü ordusu”nun (Marx, 2021) bir parçası haline getirildiği bu *ne iş olsa yaparım* piyasasında; kendilerine yapıyı “eleştirmek” veya onun açtığı yaralara “çare olmak” görev, vasıflarını atfeden sosyoloji mezunlarının, geçinebilmek adına başladıkları herhangi işlerde, vasıflarını gerçekleştiremedikleri için hissettikleri yabancılaştırmayı ve vasıflarının önemsizleşmesiyle aşınan karakterlerini aktarmak bu çalışmanın temel amacı olmuştur.

Modern endüstriyel toplumların insanlık-dışı çalışma biçimlerinin eleştirisi olan yabancılaştırma kavramı; insanın yalnız *geçinmek değil* insanlığı zenginleştirmek için, emeğine yaratıcılığını, ruhundan bir parça katarak özgürce çalışan bir canlı olduğunu vurgulamaktadır (Marx, 2005; Ollman, 2023; Rockmore, 2024). Vardığımız endüstri-sonrası çağda; hâlâ “geçinemiyorum” diyen, “çarkın içinde” iş ve yaşamı birbirinden kopartılmış (Gorz, 2019) ve her bir çalışma adımı planlanıp denetlendiği için “ölçmenin iktidarı” altında ezilen (Braverman, 2008; Gaulejac, 2013; Ritzer, 2020) çalışanların varlığı, yabancılaştırma probleminin yalnız endüstri işçileri için değil ofis/hizmet *işçileri* için de hâlâ süregittiği gösterir. Yaşam boyu yeni vasıflar edinmeyi gerektiren neoliberal piyasa, kişiyi; yalnızca geçinebilmek adına, ilgi duyduğu, hayalini kurduğu, yıllarca çaba harcadığı vasfını, kimliğini, hatta karakterini dahi reddetmek zorunda bırakır (Güllüpınar ve Gökalp, 2014; Sennett, 2017; Standing, 2015). Kişisel ilgisi beraberinde kendisi -ve insanlık- için zanaatkarca anlamlı bir üretimde bulunma arzusuna sahip olan insanın, karnını doyurabilmek adına ilgi duymadığı anlamsız işlere mahkûm kalması insanlık dışıdır. İşsizlik sorunu Türkiye’deki tüm diplomalıların karşısında dursa da ilgi ve vasıflarını içeren iş kolları her geçen gün daralan sosyologlar için durum daha da endişe vericidir.

“Toplumsal fayda” hayalleriyle “isteyerek” sosyoloji tercih etmiş kimselerin, yalnızca “değişim değeri”ni önceleyen iş hayatlarında faydalı olamamaları -hatta çoğu zaman zararlı olduklarına inanmaları- sonucu yaşadıkları yıkımı vurgulayabilmek adına; bu çalışmada sosyoloji mezunlarının yaygın olarak istihdam edildikleri -kendi alanları olarak gördükleri ve görmedikleri- tüm iş kollarını temsilen 20 katılımcıya ulaşılmış, nitel, betimsel ve fenomenolojik bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Daha vurgulu bir karşılaştırma gerçekleştirebilmek adına yabancılaştırma deneyimleyen ve deneyimlemeyen analitik ayrımı kurgulanmıştır. Yabancılaştırma deneyimlemeyen katılımcılardan özellikle alanda çalışıp kendilerini sosyolog olarak görebilenler incelendiğinde; bu 5 katılımcıdan 4’ünün araştırmalar yürüttükleri işlerde çalıştıkları,

yine 4'ünün sosyolojiyi “isteyerek” tercih ettikleri ve tümünün sosyoloğu “resim çeken” *tarafsız* bir araştırmacı vasfıyla anlamlandırdıkları saptanmıştır. Yabancılaşma deneyimlemeyen katılımcılar arasında yer alan kamu öğretmenleri; alanı “rastgele” tercih etmiş olmalarına rağmen, sosyoloğu “çare olan” vasfıyla tanımlamışlar ve işlerinde bu vasfı gerçekleştirebildiklerini ifade etmişlerdir. Yaşam ve işin, yani anlam, ilgi, *hayal* ve *hayatın* ayrılmadığı durumlarda yabancılaşmayla karşılaşmadığı açıktır.

Yabancılaşma deneyimleyen katılımcılar incelendiğinde, öncelikle hiçbirinin alanda çalışmadığı, kendilerini sosyolog olarak göremedikleri saptanmıştır. Bu katılımcılar arasındaki öğretmenlerin, önceki grubun aksine, ücretli öğretmenler olmaları ayrıca dikkat çekicidir. Yabancılaşma deneyimleyen katılımcıların yarıya yakını sosyolojiyi bireysel ilgilerinden bağımsız “rastgele” tercih etmişlerdir. Daha önemlisi; yabancılaşma deneyimleyen katılımcıların anlamlı bir çoğunluğunun “değişim değeri” -ekonomik kazanç ve boş zaman- değil, “toplumsal fayda” hayalleri kurmaları, zenginlik değil *adil ve özgür* bir dünya arzulamalarıdır (Tablo 6). Bu noktada; tüm örnekleme “değişim Değeri” hayali ifade etmiş 8 katılımcıdan 6'sının sosyoloğu “resim çeken” vasfıyla tanımladıklarını vurgulamak önemlidir; neoliberal piyasa *tarafsızlığı* ödüllendirir görünmektedir. Yabancılaşma deneyimleyen katılımcılar arasındaysa, sosyoloğu araştırmacı değil, çözüm üreten ve *müdahaleci* “çare olan” bir vasıfla tanımlama pratiği yaygındır, hatta önceki grupta görülmeyen “eleştiren” vasfı da bu katılımcılarca ifade edilmiştir.

Yabancılaşma deneyimleri incelendiğinde; çalışmanın insanın ilgi ve hayalinden, kendisine atfettiği görev ve vasıftan kopması bağlamındaki “çarkın içinde” temasının yaygınlığı dikkat çekicidir. Yabancılaşma deneyimleyen katılımcılar; bir kısmı oldukça az kazanıyor olmalarına rağmen, çalışmanın geçinmeye indirgenmesi bağlamındaki “geçinemiyorum” veya denetim altına alınması bağlamındaki “ölçmenin iktidarı” temalarından çok, “çarkın içinde” giderek *aşınan* sosyolog karakterlerini vurgulamışlardır. Hem sosyolojiyi “isteyerek” tercih etmiş, hem sosyoloğu “çare olmak” vasfıyla tanımlayan, hem de “toplumsal fayda” hayalleriyle yola çıkan iki katılımcının -K8 ve K17- her üç yabancılaşma temasına da gönderme yapmaları anlamlıdır.

İnsanın yalnızca değişim değerini, para kazanmayı önceleyerek, işinde bir anlam aramadan çalışabilmesi olanaksızdır. Ancak neoliberalizmin çalışanlara kendilerinin olmayan işleri kendi işleriymişçesine sahiplendirme mekanizmaları; yani kişinin o iş için doğduğuna inanıp değişim değerini bayağı görmesi mitsel, *ideolojik* bir işe uyumlanma süreci olarak karşımıza çıkmaktadır (Fleming, 2022; Vatansever ve Yalçın, 2024). Yabancılaşma deneyimleyen katılımcıların anlamlı bir kısmının yapmak zorunda kaldıkları anlamsız işleri “meşrulaştırma” çabaları ve bu çabaların büyük ölçüde “topluma faydalı oluyorum” anlatısı içermesi dikkate değerdir. Hatta meşrulaştırma çabaları, çoğunlukla “değişim değeri” hayali kuran katılımcılarca ve “toplumsal fayda” teması beraberinde dile getirilmiştir. Bir diğer dikkat çekici bulgu; aradıkları anlamı işlerini “mücadele” alanına dönüştürerek bulan katılımcıların çoğunun, sosyoloğu “eleştiren” vasfıyla tanımlamış olmalarıdır.

Bu çalışmayla; literatürdeki yabancılaşma kavramını referans alan, fakat ölçerek iktidar kuran ve yabancılaşmış emeği uyumlandırma işlevi gören nicel ve *yönetmel* araştırmalara, nitel ve *eleştirel* bir alternatif sunulmak istenmiştir. Edindikleri vasf, görev ve *hayalleri* iş *hayatlarında* gerçekleştiremeyen *araçsal olmayan* alanların, fakat özellikle de sosyoloji mezunlarının sorunlarının, doğrudan onların ifadeleriyle duyurulması hedeflenmiş, geçinmek, para kazanmak için ilgi duyulmayan anlamsız işlere mahkûm kalmanın yıkıcılığı vurgulanmıştır. Öğretimin iş bulmaya ve çalışmanın para kazanmaya indirgendiği günümüz piyasasında, işlerinde anlam bulmayı, insanlığı, dünyayı ve tarihi ileri taşımayı düşleyenlerin -ve bu çerçevede eğitim veren kurum ve alanların- giderek daha da baskılanacağı endişesi beraberinde; istihdam sorununu *çözmek* adına araçsal olmayan bölümlerin kapatılması değil, “çare olmak” ve “eleştirmek” adına, devlet ve piyasadaki bağımsız, özgür, “kamusal” çalışma ve eğitim alanlarının (Feyerabend, 2017; Habermas, 2004) tesisi önerilmektedir.

Yazar Katkıları

Yazar makalenin son hâlini okudu ve onayladı.

Çıkar Çatışması (Zorunlu)

Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Kaynakça

- Alemdaroğlu, A. (2015). Yabancı şirketler, özel üniversiteler ve yükseköğretimin dönüşümü: Laurate Education Inc.. S.M. Değirmencioğlu ve K.İnal (Ed.), *Yükseköğretimin serbest düşüşü: Özel üniversiteler* (s. 248-279) içinde. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Arslan, E. (2022). Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (51), 395-407. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1116878>
- Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.
- Bentham, J. (2021). *Ahlak ve yasama ilkeleri*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Biernacki, P. ve Waldorf, D. (1981). Snowball sampling: Problems and techniques of chain referral sampling. *Sociological Methods & Research*, 10, 141-163.
- Bora, T. ve Erdoğan, N. (2017). “Cüppenin, kılıcın ve kalemin mahcup yoksulları” yeni kapitalizm, yeni işsizlik ve beyaz yakalılar. T. Bora, vd. (Ed.). *Boşuna mı okuduk: Türkiye’de beyaz yakalı işsizliği* (13-44) içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Braverman, H. (2008). *Emek ve tekelleşen sermaye: Yirminci yüzyılda çalışmanın değersizleştirilmesi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Collins, R. (2019). Diploma enflasyonu ve üniversitelerin geleceği. M. Kurtoğlu (Ed.), *Neoliberalizm, bilgi ve Üniversiteler: Eleştirel yükseköğretim araştırmalarına giriş* (s. 191-214) içinde. İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Creswell, J. W. ve Creswell, J. D. (2021). *Araştırma tasarımı: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Dardot, P. ve Laval, C. (2018). *Dünyanın yeni aklı: Neoliberal toplum üzerine derleme*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Delanty, G. (2019). Küresel çağda üniversite ideası: Amaç olarak bilgidan bilginin sonuna doğru mu? M. Kurtoğlu (Ed.), *Neoliberalizm, bilgi ve Üniversiteler: Eleştirel yükseköğretim araştırmalarına giriş* (s. 63-98) içinde. İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Derrida, J. (2002). The future of the profession on the university without condition (Thanks to the “humanities,” what could take place tomorrow). T. Cohen (Ed.), *Jacques Derrida on humanities: A critical reader* (s. 24-57) içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Drucker, P.F. (1969). *The age of discontinuity guidelines to our changing society*. London: Heinemann.
- Erdoğan, N. (2017). Sancılı dil, hadım edilen kendilik ve aşınan karakter. T. Bora, vd. (Ed.). *Boşuna mı okuduk: Türkiye’de beyaz yakalı işsizliği* (75-116) içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, E.K. (2021). *Bayağı kalabalığız: Üniversiteli işsizliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Feyerabend, P. (2017). *Özgür bir toplumda bilim*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fleming, P. (2022). *Çalışmanın mitolojisi: Kapitalizm kendine rağmen nasıl ayakta kalıyor*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, toprak, nüfus: Collège de France dersleri (1977-1978)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gaulejac, V. (2013). *İşletme hastalığına tutulmuş toplum: İşletme ideolojisi, yönetsel iktidar ve toplumsal taciz*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2014). *Kapitalizm ve modern sosyal teori: Marx, Durkheim ve Max Weber'in çalışmalarının bir analizi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Giddens, A. ve Sutton, P.W. (2019). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gorz, A. (2019). *İktisadi aklın eleştirisi: Çalışmanın dönüşümleri - anlam arayışı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Güllüpınar, F. ve Gökarp, E. (2014). Neoliberal zamanın ruhu, yaşam boyu öğrenme ve istihdam ilişkileri: yaşam boyu öğrenme politikaları'nın eleştirel bir analizi. *Mülkiye Dergisi*, 38(2), 67-92.
- Günay, D. (2004). Üniversitenin neliği, akademik özgürlük ve üniversite özerkliği. *International Congress On Higher Education, EDU 2004* (s. 1-15) içinde. İstanbul: Türkiye.
- Habermas, J. (2004). "Kamusal" alan. M. Özbek, (Ed.), *Kamusal alan* (s. 95-103) içinde. Ankara: Hil Yayın.
- Habermas, J. (2019). *"İdeoloji" olarak teknik ve bilim*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hagaman, A. B., & Wutich, A. (2017). How many interviews are enough to identify metathemes in multisited and cross-cultural research? Another perspective on Guest, Bunce, and Johnson's (2006) landmark study. *Field Methods*, 29(1), 23-41. <https://doi.org/10.1177/1525822X16640447>
- Harvey, D. (2023). *Neoliberalizmin kısa tarihi*. Ankara: Sel Yayıncılık.
- İnal, K. (2015). Üniversiteyi pazarlamak! Reklam ve tanıtım aracı olarak özel üniversitelerin web sayfaları. S.M. Değirmencioğlu ve K.İnal (Ed.), *Yükseköğretimin serbest düşüşü: Özel üniversiteler* (s. 248-279) içinde. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kant, I. (2013). *Eğitim üzerine*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kant, I. (2022). *Aydınlanma nedir?*. İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Kartal, H. (2024). *İş arama tecrübelerinin arayanların bakış açısıyla bir incelemesi: Ankara ili sosyoloji mezunları örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi.
- Kurtar, S. (2016). Bilgi, eğitim ve sorgulamanın açıklığında modern üniversiteleri (yeniden) düşünmek. *Kilikya Felsefe Dergisi*, (2), 52-78.

- Kümbetoğlu, B. (2012). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık
- Malkoç, İ. B., Murteza, Y., & Öztürk, B. (2025, Ocak). *A critical review of national Turkish literature on the concept of alienation*. 6th International 5 Ocak Congress on Social Sciences and Humanities, Adana, Türkiye.
- Marx, K. (2005). *El yazmaları: Ekonomi politik ve felsefe*. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (2008). *Komünist manifesto*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Marx, K. (2021). *Kapital: Ekonomi politığın eleştirisi I. cilt sermayenin üretim süreci*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Mill, J.S. (2021). *Faydacılık*. Ankara: Pinhan Yayıncılık.
- Neuman, W.L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri nitel ve nicel yaklaşımlar I. cilt*. Ankara: Yayınodası Yayıncılık.
- Nietzsche, F. (2012). *Öğretim kurumlarımızın geleceği üzerine*. İstanbul: Say Yayınları.
- Noy, C. (2008). Sampling knowledge: The hermeneutics of snowball sampling in qualitative research. *International Journal of Social Research Methodology*, 11(4), 327–344. <https://doi.org/10.1080/13645570701401305>
- Ollman, B. (2023). *Yabancılaşma: Marx'ın kapitalist toplumdaki insan anlayışı*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Readings, B. (2020). *Üniversite harabeleri*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Ritzer, G. (2020). *Toplumsal McDonaldlaştırılması: Çağdaş toplum yaşamının değişen karakteri üzerine bir inceleme*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rockmore, T. (2014). *Marksizmden sonra Marx: Karl Marx'ın felsefesi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rousseau, J.J. (2019). *Emile ya da eğitim üzerine*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sennett, R. (2017a). *Karakter aşınması yeni kapitalizmde işin kişilik üzerindeki etkisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2017b) *Yeni kapitalizmin kültürü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2019). *Zanaatkâr*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şekertekin, Z. (2023). Karl Jaspers felsefesinde üniversite kavramı (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Sungur, O. (2015). Üniversitelerin bölgesel kalkınmada -değişen- rolü ve girişimci üniversite kavramı. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(4), 35-61.
- Standing, G. (2015). *Prekarya: Yeni tehlikeli sınıf*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Toffler, A. (1989). *The third wave the classic study of tomorrow*. New York, NY: Bantam Books.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). *İşgücü istatistikleri, 2021* (Sayı: 45645). Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *İşgücü istatistikleri, 2022* (Sayı: 49390). Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/bulten/index?p=isgucu-istatistikleri-2022-49390>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023a). *İşgücü istatistikleri, 2023* (Sayı: 54059). Erişim adresi:
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023b). *Yükseköğretim istihdam göstergeleri, 2023* (Sayı: 53466). Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yuksekogretim-Istihdam-Gostergeleri-2023-53466>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). *İşgücü istatistikleri, 2024* (Sayı: 54059). Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2024-54059>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2025). *İşgücü istatistikleri, şubat 2025* (Sayı: 54060). Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Subat-2025-54060>
- Türkiye İş Kurumu. (2025). *Mart 2025 istatistik bülteni*. Erişim adresi: <https://media.iskur.gov.tr/103672/03-mart-2025-aylik-istatistik-bulteni.pdf>
- Ünsaldı, L. ve Geçgin, E. (2017). *Sosyoloji tarihi: Dünya’da ve Türkiye’de*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Vatansever, A. ve Gezici Yalçın, M. (2024). *“Ne ders olsa veririz”: Akademisyenin vasıfsız işçiye dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, M. (2013). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu*. İstanbul: Oda Yayınları.
- Weber, M. (2020). *Toplumsal ve ekonomik örgütlenme kuramı*. İzmir: Cem Yayınevi.
- Yıldırım, E. (2000). İktidar, üniversite ve aydınlar. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 1-11.